

Ali Masoumi¹Zahra Dianati Deilami²Davoud Haseli³

Comparative Analysis of the Knowledge Structure of Islamic Accounting: Trends, Networks, and Conceptual Clusters in Iran and International Databases

Abstract

Purpose: Islamic accounting, as an emerging branch of accounting science, has evolved based on the principles of Shariah and Islamic ethics and has garnered increasing attention in recent decades. However, the knowledge structure, conceptual foundations, and developmental patterns of academic publications in this field—both in Iran and within the Scopus database—have not been comprehensively mapped or compared. This study aims to conduct a scientometric analysis to explore the trends, collaboration networks, and conceptual clusters of scholarly documents related to Islamic accounting in Iran and Scopus. By identifying key journals, prolific authors, institutions, and countries, and by visualizing keyword co-occurrence and scientific collaboration networks, this research offers a comparative view of the conceptual and thematic landscapes of Islamic accounting research in both contexts.

Methodology: This applied research is grounded in scientometric techniques and network analysis. Data were collected from two main sources: (1) the Scopus citation database, representing the international scholarly landscape, and (2) major Iranian academic databases such as Noormags, Magiran, Civilica, Ganj, and SID. A comprehensive set of keywords relevant to Islamic accounting—such as Zakat accounting, Waqf accounting, Murabaha accounting, Sukuk accounting, Khums accounting, and Shariah-compliant accounting—was searched in both English and Persian. After data cleaning and preprocessing, the datasets were imported into VOSviewer in CSV format. The analysis included keyword co-occurrence mapping, author and institutional collaboration network analysis, and thematic cluster detection. Additionally, the temporal evolution of the research themes was examined across both data sources.

Findings: The analysis shows that the volume of scholarly documents on Islamic accounting indexed in Scopus has grown substantially since 2016, with Southeast Asian countries—particularly Malaysia and Indonesia—leading the field. The United Kingdom has also played an active role as one of the international research hubs in this area. In Iran, the number of publications began increasing in 2012 (1391) but declined after 2015 (1394). Key journals in the field include the Journal of Islamic Accounting and Business Research in Scopus, and Iranian journals such as The Accountant, and specialized accounting conferences. In terms of collaboration networks, the global research community demonstrates a more cohesive and multi-centered structure, with influential figures like Rania Kamla forming central nodes. In contrast, collaboration patterns among Iranian scholars tend to be fragmented and limited to small, disconnected clusters. Notable institutions in the global landscape include the International Islamic University Malaysia and Heriot-Watt University in the UK, while Islamic Azad University and the University of Tehran are among the most active in Iran. Keyword co-occurrence analysis reveals significant conceptual differences between the two environments. In Scopus, frequently used terms include “Islamic Accounting,” “AAOIFI,” and “Sharia Accounting.” Iranian literature, however, is more focused on keywords like “Islamic Accounting,” “Zakat,” and “Accountability.” The keyword co-occurrence analysis revealed distinct conceptual structures in the field of Islamic accounting across Scopus and Iranian sources. In Scopus, four main clusters were identified: practical applications of Sharia-compliant accounting; theoretical and epistemological foundations; standardization and regulatory bodies; and the intersection of Islamic accounting with broader Islamic economic structures. In contrast, Iranian scholarly literature exhibited five clusters: ethical and value-based foundations of Islamic accounting; the institutional and regulatory framework of the Islamic financial system; social and applied dimensions; the linkage between theoretical accounting concepts and religious perspectives; and comparative analyses between Islamic and conventional accounting. The thematic evolution of topics in both contexts followed a three-phase trajectory. In Scopus, the first phase emphasized foundational and financial-banking concepts; the second phase expanded toward institutional frameworks and economic applications; and the third phase reflected a shift toward analytical, methodologically rigorous approaches. Meanwhile, in the Iranian context, the first phase was characterized by religious theorization and conceptual groundwork; the second phase focused on institutionalization and the development of implementation mechanisms; and the third phase highlighted critical and comparative perspectives as well as emerging challenges in the field.

Conclusion: The mapping of Islamic accounting knowledge reveals that while scholarly attention to the field is growing in both Iran and globally (as represented by Scopus), notable differences exist in terms of conceptual orientation, structural development, and collaborative patterns. Scopus-indexed publications are more aligned with institutionalization, international standards, and practical application, whereas Iranian research emphasizes foundational Islamic values, jurisprudential reasoning, and theoretical innovation. To elevate Iran’s academic standing in this field, policies should support interdisciplinary research, foster broader scientific collaboration, and bridge the gap between academia and practice. Scientometric analysis and network mapping can further serve as strategic tools for identifying research trends, conceptual gaps, and priority areas for future inquiry.

Keywords: Islamic accounting, Scientometric analysis, Scientific collaboration, Keyword co-occurrence, Conceptual network

1. MSc. Student in Accounting, Faculty of Financial Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran.

masoumiali021@gmail.com ORCID iD: 0009-0004-1609-3130

2. Associate Professor of Accounting, Faculty of Financial Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran.

dianati@khu.ac.ir (Corresponding Author) ORCID iD: 0000-0003-2071-2518

3. Assistant Professor of Knowledge and Information Science, Faculty of Psychology and Education, Kharazmi University, Tehran, Iran. dhaseli@khu.ac.ir ORCID iD: 0000-0002-1406-211X

Receive:

.././.....

Acceptance:

.././.....

تحلیل مقایسه‌ای ساختار دانش حوزه حسابداری اسلامی: روندها، شبکه‌ها و خوشه‌های مفهومی در پایگاه‌های ملی و بین‌المللی

چکیده

هدف: این پژوهش با رویکردی علم‌سنجی به واکاوی تحولات علمی حوزه حسابداری اسلامی، تحلیل روند انتشار مدارک، ترسیم شبکه‌های همکاری علمی و ساختارهای مفهومی از طریق هم‌رخدادی موضوعات می‌پردازد. همچنین بازیگران کلیدی نظیر مجلات، نویسندگان، دانشگاه‌ها و کشورهای فعال در مدارک حوزه حسابداری اسلامی پایگاه‌های ملی و بین‌المللی شناسایی شده‌اند.

روش‌شناسی: این مطالعه کاربردی با روش‌های تحلیل شبکه همکاری علمی و هم‌رخدادی موضوعات انجام شده است. داده‌های پژوهش شامل ۷۱ مدرک نمایه‌شده در پایگاه اسکوپوس (۲۰۰۰-۲۰۲۴) و ۱۵۱ مدرک منتشرشده در پایگاه‌های ملی (۱۳۷۰-۱۴۰۳) است که با نرم‌افزارهای اکسل و ویوور تحلیل شدند. برای بازیابی مدارک از موضوعات «حسابداری اسلامی»، «زکات»، «وقف»، «صکوک» و... استفاده شد.

یافته‌ها: نتایج نشان می‌دهد در اسکوپوس، روند انتشارات حوزه حسابداری اسلامی افزایشی بوده و در پایگاه‌های ایرانی از سال ۱۳۹۱ رشد داشته اما از ۱۳۹۴ کاهش یافته است. در میان یافته‌ها، شبکه‌های همکاری علمی، ترتیب ظهور زمانی مفاهیم و بازیگران اصلی شناسایی شدند. تحلیل هم‌رخدادی موضوعات نشان داد که اسکوپوس دارای چهار خوشه و ایران دارای پنج خوشه است که تفاوت‌هایی مفهومی و ساختاری میان این دو فضا را آشکار می‌سازد. روند تحولات موضوعی نیز در پایگاه‌های ایرانی و اسکوپوس در سه دوره زمانی طبقه‌بندی شد.

نتیجه‌گیری: علی‌رغم افزایش توجه علمی به حوزه حسابداری اسلامی در ایران و اسکوپوس، تفاوت‌های معناداری در جهت‌گیری مفهومی، توسعه ساختاری و الگوهای همکاری علمی میان این دو فضا وجود دارد. مدارک اسکوپوس با فرآیند نهاده‌سازی، استانداردهای بین‌المللی و کاربردهای عملی هم‌راستا هستند، در حالی که پژوهش‌های ایرانی بیشتر بر ارزش‌های بنیادین اسلامی، استدلال‌های فقهی و نوآوری‌های نظری تمرکز دارند. برای ارتقای جایگاه علمی ایران لازم است سیاست‌های پژوهشی از پژوهش‌های میان‌رشته‌ای حمایت کرده، زمینه همکاری‌های علمی گسترده‌تر را فراهم نموده و شکاف میان دانشگاه و حوزه عمل را کاهش دهند.

واژگان کلیدی: حسابداری اسلامی، تحلیل علم‌سنجی، همکاری علمی، هم‌رخدادی واژگان، شبکه مفهومی

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه حسابداری، دانشگاه علوم مالی، تهران، ایران. 0009-masoumiali021@gmail.com.
ORCID iD: 0009-3130-0004-1609-3130

۲. دانشیار گروه حسابداری، دانشکده علوم مالی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول). 0000-0003-2071-2518dianati@khu.ac.ir.
ORCID iD: 0000-0003-2071-2518dianati@khu.ac.ir

۳. استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی، کرج، ایران. 0000-dhaseli@khu.ac.ir.
ORCID iD: 0000-0002-1406-211X

مقدمه و بیان مسئله

حسابداری اسلامی^۱ به عنوان شاخه‌ای نوظهور در مطالعات حسابداری، حاصل تعامل میان اصول دینی اسلام و نظام‌های گزارشگری مالی است. این حوزه با تأکید بر ارزش‌هایی چون عدالت، شفافیت، پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی، در پی آن است تا چارچوبی اخلاق‌مدار برای فعالیت‌های مالی فراهم آورد (Alam, 2022). همچنین حسابداری اسلامی، جنبه‌های ارزشی و معنوی رویدادها را در چارچوب موازین اسلامی تعریف می‌کند (دیانتی دیلمی و همکاران، ۱۳۹۵). گمبلینگ و کریم از نخستین پژوهشگرانی بودند که با بررسی ابعاد اجتماعی و دینی حسابداری، مفهومی نوین از حسابداری اسلامی به مثابه ابزاری در راستای عدالت اجتماعی و اصول شریعت ارائه دادند (Gambling & Karim, 1986). از آن زمان تاکنون، این حوزه شاهد رشد چشمگیری در ادبیات نظری و کاربردی بالاحص در کشورهای اسلامی بوده است (Wulandari & Liani, 2024). با این حال، هنوز درباره استقلال یا وابستگی حسابداری اسلامی از حسابداری متعارف^۲ اتفاق نظر وجود ندارد (Rezaei, 2018).

با وجود اینکه مفاهیم دینی در اقتصاد و امور مالی در ایران دارای پیشینه‌ای عمیق هستند، لیکن استانداردهای حسابداری عمدتاً برگرفته از ترجمه استانداردهای بین‌المللی بوده و به اصول اسلامی توجه کافی نداشته‌اند (دیانتی دیلمی و مشهدی، ۱۳۹۵). این در حالی است که کشورهایی مانند مالزی و اندونزی، اقدام به تدوین استانداردهای حسابداری منطبق با مبانی فقهی نموده‌اند. بنابراین، ضرورت بازاندیشی در محتوای پژوهش‌های حسابداری در ایران با رویکرد اسلامی، بیش از پیش احساس می‌شود.

از منظر علم‌سنجی^۳، مدارک علمی در حوزه حسابداری اسلامی از دهه ۱۹۸۰ در سطح بین‌المللی آغاز شده و تا امروز رشد چشمگیری داشته‌اند (Napier, 2009). در ایران نیز نخستین پژوهش‌ها به اوایل دهه ۱۳۷۰ بازمی‌گردد. با وجود این پیشینه، ارزیابی دقیق و ساختاریافته‌ای از وضعیت علمی این حوزه در پایگاه‌های ملی ایرانی و مقایسه آن با پایگاه اسکوپوس^۴ انجام نشده است. بیشتر مطالعات پیشین نظیر پژوهش‌های احمدی و علی‌وند (۱۴۰۳)، محسنی‌نیا و حسینی (۱۴۰۳)، بین‌نشان و همکاران (Bin-Nashwan et al., 2024) و محمد و نوگره‌نی (Muhammad & Nugraheni, 2022) به بررسی مفهومی موضوع پرداخته‌اند، بدون آنکه از روش‌های تحلیلی مبتنی بر داده‌های علم‌سنجی برای ترسیم شبکه‌های همکاری علمی و روندهای پژوهشی استفاده شود و یا اینکه نظیر پژوهش حسن و همکاران (Hassan et al., 2021) به یک نشریه خاص محدود بوده‌اند. افزون بر این، مطالعات معدود موجود نظیر ساتیارینی و همکاران (Satyarini et al., 2024) و اول و عزام (Ula & Azzam, 2025) تنها به جستجوی عبارت «حسابداری اسلامی» بسنده نموده و دیگر مفاهیم مرتبط همچون حسابداری وقف^۵، زکات^۶، خمس^۷، مباحه^۸، صکوک^۹ و عقود اسلامی^{۱۰} را نادیده گرفته‌اند که این امر موجب کاهش دقت و جامعیت تحلیل‌های صورت گرفته شده است.

با وجود گسترش مطالعات در زمینه حسابداری اسلامی در سطح جهانی و رشد قابل توجه این حوزه در ایران، هنوز تصویری جامع، مقایسه‌پذیر و مبتنی بر داده از ساختار دانش این حوزه در پایگاه‌های ملی و بین‌المللی در دست نیست. خلأهایی نظیر عدم استفاده از تحلیل‌های علم‌سنجی، محدود شدن به موضوعات محدود و نادیده گرفتن مفاهیم وابسته به فقه اسلامی، موجب شده‌اند که ارزیابی دقیقی از شبکه‌های علمی، روندهای پژوهشی و خوشه‌های مفهومی این حوزه حاصل نشود.

¹ Islamic Accounting

² Conventional Accounting

³ Scientometrics

⁴ Scopus

⁵ Accounting for Waqf or Accounting for Waghf

⁶ Accounting for Zakat or Accounting for Zakah

⁷ Accounting for Khums

⁸ Accounting for Murabaha

⁹ Accounting for Sukuk

¹⁰ Accounting for Islamic Contracts

بنابراین، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش است که ساختار دانش حسابداری اسلامی در ایران، در مقایسه با سطح بین‌المللی چگونه شکل گرفته است و این ساختار از نظر روندهای پژوهشی، شبکه‌های همکاری علمی، مفاهیم کلیدی و خوشه‌های موضوعی چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی دارد.

پرسش‌های پژوهش

با توجه به اینکه پژوهش حاضر، یک پژوهش از نوع کاربردی علم‌سنجی بوده و با تحلیل شبکه همکاری علمی و هم‌رخدادی موضوعات انجام شده است، لذا به دنبال یافتن پاسخ پرسش‌های ذیل هستیم:

- ۱- روند انتشار مدارک علمی در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی و بین‌المللی چگونه است؟
- ۲- مجلات، نویسندگان، سازمان‌ها و کشورهای پرکار در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی و بین‌المللی کدام‌اند؟
- ۳- شبکه همکاری علمی نویسندگان، دانشگاه‌ها و کشورها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی و بین‌المللی چگونه است؟
- ۴- شبکه هم‌رخدادی موضوعات در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی و بین‌المللی چگونه است؟

چارچوب نظری

حسابداری اسلامی، نظامی مالی مبتنی بر شریعت و اخلاق اسلامی است که بر عدالت، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و حقیقت تأکید دارد (Napier, 2009) و اطلاعات آن در اقتصاد، انجام وظایف دینی و اخلاقی نقش دارد (Pane, 2020). حسابداری اسلامی، برخاسته از اصول دینی از زمان پیامبر اسلام (ص) در سال ۶۱۰ میلادی شکل گرفت و بر ثبت معاملات، عدالت و مسئولیت اجتماعی تأکید داشت. این نوع حسابداری در زمینه‌های مختلف مالی کاربرد داشته و پیش از حسابداری متعارف شکل گرفته و در اواخر قرن بیستم نیز با گسترش بانکداری بدون ربا به صورت مدون توسعه یافت (Saifuddin, 2020). حسابداری اسلامی شامل حوزه‌هایی نظیر حسابداری مؤسسات مالی اسلامی، زکات، وقف، عقود اسلامی (مضاربه و مرابحه) و صکوک است (Alam, 2022). در نظریه حسابداری اسلامی مفاهیمی مانند مسئولیت اجتماعی، پاسخگویی به خداوند و جامعه و پرهیز از ربا نقش کلیدی دارند. این اصول بر عدالت، رفاه انسانی و رضایت الهی تأکید دارند و ملاک ارزیابی رویه‌های مالی، میزان انطباق با این اهداف است (Ismail & Sori, 2017). افزون بر آن، حسابداری اسلامی نظامی ارزش‌محور است که بر مبنای قرآن و حدیث، بر پاسخگویی به خدا و جامعه، عدالت و صداقت تأکید دارد (Restuningdiah et al., 2020). علی‌رغم توجه به نظریه‌های کلاسیک اسلامی، بیشتر پژوهش‌ها از نظریه‌های مدرن مانند نمایندگی و ذینفعان بهره گرفته‌اند (Mukhlisin et al., 2022). در راستای نهادینه نمودن حسابداری اسلامی، سه رویکرد سازنده، عمل‌گرایانه و تلفیقی مطرح است؛ این رویکردها به ترتیب بر ایجاد نظامی کاملاً اسلامی، تطبیق رویه‌های موجود با شریعت و تلفیق ارزش‌های اسلامی با چارچوب‌های مدرن تأکید دارند (Restuningdiah et al., 2020). در سطح نهادی، سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی مستقر در بحرین، نهاد اصلی تدوین استانداردهای مرتبط با حسابداری اسلامی است (Hassan & Rabbani, 2022). علاوه بر آن، نهادهایی مانند هیئت خدمات مالی اسلامی، بازار مالی اسلامی بین‌المللی و مرکز مالی بین‌المللی دبی در تدوین و استانداردسازی حسابداری اسلامی نقش دارند؛ همچنین، هیئت استانداردهای حسابداری و بانک مرکزی مالزی رهنمودهای اجرایی در این زمینه ارائه می‌کنند (Hassan et al., 2019). فرآیند تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی با همکاری علمای دینی، نهادهای نظارتی و مؤسسات مالی برای رعایت شریعت و استانداردهای بین‌المللی انجام می‌شود (Karim, 1990). مطابق سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، تاکنون ۴۲ استاندارد حسابداری اسلامی تدوین شده است.

در حسابداری اسلامی، مفاهیم متعددی با اصول مالی اسلامی همخوانی دارند. مرابحه نوعی فروش است که در آن فروشنده

قیمت خرید کالا را اعلام کرده و با افزودن سود، آن را به خریدار می‌فروشد (Miah & Suzuki, 2020). صکوک نیز اوراق بهاداری مطابق با شریعت اسلامی است که به جای بهره، بر اساس مشارکت در سود دارایی‌ها منتشر می‌شود (Hossain et al., 2020).

حسابداری اسلامی و حسابداری متعارف هر دو به گزارشگری مالی می‌پردازند، اما تفاوت‌شان در مبانی ارزشی و اهداف آنهاست. حسابداری اسلامی مبتنی بر قرآن و حدیث بوده و بر عدالت، صداقت و پرهیز از ربا و فعالیت‌های حرام تأکید دارد (Putri & Firdaus, 2024)، در حالی که حسابداری متعارف بر اصول سرمایه‌داری و سودآوری برای سهامداران استوار است (Velayutham, 2014). هدف حسابداری اسلامی پاسخگویی به خدا و مردم و ارتقای رفاه اجتماعی و اخلاق است (Lubis & Wahyuni, 2019). در مقابل، حسابداری متعارف بر پاسخگویی مالی به سرمایه‌گذاران و نهادهای نظارتی تمرکز دارد و هدف آن ارائه تصویری منصفانه از وضعیت مالی شرکت است (Abdullah, 2018). حسابداری اسلامی با تأکید بر اصول شرعی، از معاملات ربوی، قمار و فعالیت‌های حرام اجتناب می‌کند و سود را از طریق مشارکت توزیع نموده و بخشی از آن را به زکات اختصاص می‌دهد (Qonita et al., 2024). در سال‌های اخیر، منتقدان به شکاف حسابداری اسلامی از اهداف اخلاقی و اجتماعی آن، الگوبرداری بیش از حد از حسابداری متعارف، ناسازگاری مفاهیمی چون ارزش زمانی پول با اصول اسلامی و چالش‌های اجرای عملی مانند مشارکت در سود و زیان اشاره نموده‌اند (Hidayah et al., 2019).

علم‌سنجی به عنوان یک حوزه علمی نوین در ارزیابی و تحلیل فعالیت‌های علمی، بسترهای جدیدی را برای شناخت جریان‌های پژوهشی، شناسایی حوزه‌های موضوعی و ترسیم نقشه‌های علمی فراهم نموده است. این رویکرد با بهره‌گیری از داده‌های کتاب‌سنجی و تکنیک‌های تحلیل شبکه، می‌تواند روندها، خوشه‌های مفهومی و ساختار دانش در رشته‌های مختلف علمی را آشکار سازد و به پژوهشگران در هدایت مسیر پژوهش‌های آینده یاری رساند (Mingers & Leydesdorff, 2015).

داده‌های استخراج‌شده از پایگاه‌های معتبر علمی همچون اسکوپوس و وب‌آوساینس^۱ امکان بررسی و تحلیل کمی و کیفی تولیدات علمی را فراهم می‌آورند. یکی از مزیت‌های کلیدی علم‌سنجی آن است که از طریق شاخص‌هایی همچون استنادها، هم‌استنادی‌ها و تحلیل هم‌رخدادی موضوعات می‌تواند ارزش و تأثیر پژوهش‌ها را نمایان ساخته و الگوهای پویای علم را در طول زمان تبیین نماید (Chen et al., 2018). این ویژگی، علم‌سنجی را به ابزاری راهبردی برای شناسایی ظرفیت‌های پژوهشی و تعیین جایگاه علمی حوزه‌های نوظهور از جمله حسابداری اسلامی تبدیل نموده است.

از میان روش‌های متداول در علم‌سنجی می‌توان به تحلیل شبکه‌های همکاری علمی و تحلیل شبکه‌های مفهومی اشاره نمود. در شبکه‌های همکاری علمی، نویسندگان، سازمان‌ها و کشورها به عنوان بازیگران علمی شناخته می‌شوند که با برقراری ارتباط و تولید مشترک مدارک علمی، خوشه‌های همکاری را شکل می‌دهند. تحلیل این شبکه‌ها به شناخت ساختار اجتماعی علم، الگوهای همکاری و تکامل جوامع علمی کمک می‌نماید (Biscaro & Giupponi, 2014).

از سوی دیگر، تحلیل شبکه‌های مفهومی بر پایه هم‌رخدادی موضوعات با تمرکز بر موضوعات پرکاربرد، به شناسایی خوشه‌های موضوعی و ترسیم ساختار مفهومی حوزه‌های علمی می‌پردازد. این روش علاوه بر بازنمایی روابط میان مفاهیم، روندهای کلیدی و حوزه‌های نوظهور علمی را نیز آشکار می‌سازد (Kumar, 2015). بدین ترتیب، تحلیل هم‌رخدادی موضوعات و شبکه‌های مفهومی نه تنها در شناخت وضعیت موجود یک حوزه مؤثر است، بلکه می‌تواند به عنوان راهنمایی برای جهت‌گیری پژوهش‌های آینده نیز عمل نماید (Abbas et al., 2019).

¹ Web of Science

مرور ادبیات علم‌سنجی نشان داده است که این رویکرد در حوزه‌های گوناگون از جمله پزشکی، علوم اجتماعی، علوم رایانه و حتی صنعت بیمه مورد استفاده قرار گرفته و توانسته است نقشه‌های علمی ارزشمندی را ارائه نماید (حاجیان و زرچینی، ۱۴۰۲). با این حال، بررسی ساختار دانش و جریان‌های علمی در حوزه حسابداری اسلامی با تکیه بر تحلیل علم‌سنجی، تاکنون به صورت نظام‌مند کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، پژوهش حاضر با تمرکز بر تحلیل مقایسه‌ای ساختار دانش حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی و پایگاه بین‌المللی اسکوپوس، می‌کوشد ضمن ترسیم روندها، شبکه‌ها و خوشه‌های مفهومی، گامی در جهت هدفمندسازی پژوهش‌های آینده در این حوزه بردارد.

پیشینه پژوهش

مطالعات علم‌سنجی در حوزه حسابداری اسلامی طی سال‌های اخیر رشد قابل توجهی یافته‌اند، به گونه‌ای که از بررسی‌های محدود نشریه‌ای، به تحلیل‌های جامع‌تر در سطح جهانی و موضوع‌محور گسترش یافته‌اند. یکی از نخستین مطالعات قابل توجه در این زمینه، پژوهش حسن و همکاران (Hassan et al., 2021) است که به تحلیل علم‌سنجی عملکرد ده‌ساله نشریه پژوهش‌های حسابداری و کسب‌وکار اسلامی پرداخته‌اند. این مطالعه که بر اساس ۲۸۷ مقاله نمایه‌شده در پایگاه اسکوپوس بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰ انجام شده است، نشان داد که تمرکز موضوعی نشریه مذکور بر محورهای نظیر ابزارهای مالی اسلامی، استانداردهای حسابداری اسلامی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و حاکمیت شرکتی قرار دارد. با آنکه این پژوهش اطلاعات ارزشمندی درباره عملکرد یک نشریه تخصصی ارائه می‌دهد، اما به دلیل محدودیت دامنه تحلیلی، تنها بخشی از ادبیات جهانی حسابداری اسلامی را پوشش داده است.

در گامی فراتر، الشاتر و همکاران (Alshater et al., 2022) به تحلیل ۱۹۵ مقاله منتشرشده بین سال‌های ۱۹۸۲ تا ۲۰۲۰ در پایگاه اسکوپوس پرداخته و هفت جریان اصلی در ادبیات حسابداری اسلامی از جمله حسابداری زکات، حسابداری شرعی و اخلاق اسلامی را شناسایی نموده است. مقایسه این پژوهش با مطالعه حسن و همکاران (Hassan et al., 2021) نشان می‌دهد که هرچند هر دو مطالعه از روش‌شناسی مشابهی استفاده نموده‌اند، اما گستره زمانی و موضوعی در پژوهش الشاتر و همکاران (Alshater et al., 2022) وسیع‌تر بوده و تلاش شده است با پیشنهاد بیش از ۳۰ پرسش پژوهشی، مسیر پژوهش‌های آینده نیز روشن شود.

مطالعه مریچ و کاراجا (Meriç & Karaca, 2024) با بررسی ۶۹۱ مقاله منتشرشده بین سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۳، نقطه عطفی در تحلیل‌های علم‌سنجی این حوزه محسوب می‌شود. این پژوهش از حیث حجم داده‌ها، طول دوره زمانی و دقت در غربالگری موضوعی، جامع‌ترین بررسی علم‌سنجی در حسابداری اسلامی تا آن زمان بوده است. برخلاف مطالعات پیشین، این پژوهش علاوه بر تحلیل عملکرد پژوهشگران و مؤسسات، به شکاف‌های پژوهشی در زمینه استانداردهای حسابداری اسلامی و استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی نیز پرداخته و عدم توجه کافی به این حوزه‌ها را به عنوان ضعف مهمی در ادبیات موجود برجسته نموده است.

مطالعه دیگری در این زمینه، پژوهش ساتیارینی و همکاران (Satyarini et al., 2024) است که به صورت مشخص به تحلیل ده ساله مقالات منتشرشده با موضوع «حسابداری اسلامی» در اسکوپوس پرداخته است. این پژوهش با استفاده از تحلیل هم‌رخدادی موضوعات و هم‌استنادی، ساختار موضوعی پژوهش‌ها را در قالب هفت خوشه شناسایی کرده و بر تنوع جغرافیایی کشورهای مشارکت‌کننده از جمله ایالات متحده تأکید دارد. در مقایسه با مطالعات پیشین، این پژوهش علاوه بر ارائه تصویر به‌روزتری از وضعیت پژوهش‌ها، به تحلیل نقش بیماری کووید ۱۹ در تغییر جهت‌گیری پژوهش‌ها نیز پرداخته است. این جنبه، بیانگر حساسیت حوزه حسابداری اسلامی به تحولات کلان اقتصادی و اجتماعی جهان است و وجه تمایزی برای این مطالعه

نسبت به مطالعات پیشین محسوب می‌شود. همچنین در این مطالعه همانند پژوهش الشاتر و همکاران (Alshater et al., 2022) و مریچ و کاراجا (Meriç & Karaca, 2024) کشور مالزی به عنوان محور اصلی مدارک علمی در این حوزه شناسایی شده که نشان‌دهنده تمرکز جغرافیایی بالای فعالیت‌های علمی در کشورهای مسلمان جنوب شرق آسیا است.

پژوهش دیگری توسط اولو و عزام (Ula & Azzam, 2025) انجام شده است که به بررسی ساختار دانش در حوزه استانداردهای حسابداری شریعت پرداخته است. بر خلاف مطالعات پیشین که تمرکز بیشتری بر جریان‌های کلی حسابداری اسلامی داشتند، این پژوهش با تحلیل ۷۸ سند نمایه‌شده در اسکوپوس، پنج خوشه اصلی مرتبط با چالش‌های اجرایی، تطابق با شریعت، حسابداری وقف، نقش هیئت‌های نظارت شرعی و حسابرسی داخلی را شناسایی کرد. این تمرکز تخصصی بر استانداردها تا حد زیادی مکمل پژوهش‌های مریچ و کاراجا (Meriç & Karaca, 2024) و حسن و همکاران (Hassan et al., 2021) محسوب شده و نیاز به بررسی عمیق‌تر استانداردهای حسابداری اسلامی را نمایان می‌سازد.

مقایسه مطالعات فوق نشان می‌دهد که پژوهش‌ها از تمرکز محدود بر نشریات خاص به تحلیل‌های جامع‌تر در سطح جهانی، از شناسایی نویسندگان و نهادها به واکاوی ساختارهای مفهومی و موضوعی و همچنین از بررسی کلیات به واکنش نسبت به مسائل نوظهور نظیر کووید ۱۹ گسترش یافته‌اند. با وجود این پیشرفت‌ها، همچنان خلأ مهمی در ادبیات علم‌سنجی حسابداری اسلامی وجود دارد؛ تاکنون مطالعه‌ای که به صورت نظام‌مند، مدارک علمی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی و پایگاه اسکوپوس را با یکدیگر مقایسه کند، انجام نشده است. پژوهش حاضر با تکیه بر رویکرد علم‌سنجی و بررسی عملکرد پژوهشگران، دانشگاه‌ها، مجلات و کشورها و همچنین تحلیل شبکه همکاری علمی و شبکه هم‌رخدادی موضوعات در پی مرتفع نمودن این خلأ است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی علم‌سنجی است که با روش تحلیل شبکه‌های همکاری علمی و هم‌رخدادی موضوعات انجام شده است. پژوهش حاضر به مقایسه مدارک علمی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی و پایگاه بین‌المللی اسکوپوس می‌پردازد. داده‌های پژوهش از دو طریق گردآوری شدند: ۱. پایگاه اسکوپوس و ۲. پایگاه‌های ملی ایرانی. برای انجام پژوهش‌های علم‌سنجی می‌توان از پایگاه‌های معتبر مختلفی نظیر وب‌آساینس، اسکوپوس، گوگل اسکالر و ... استفاده نمود. در میان پایگاه‌های مذکور، پایگاه اسکوپوس نسبت به سایر پایگاه‌های استنادی از جامعیت بیشتری بالاختص در رشته حسابداری برخوردار است (حجازی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵). پایگاه‌های ملی ایرانی شامل هشت پایگاه مؤسسه استنادی و پایش علم و فناوری جهان اسلام، پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، مرجع دانش (سیویلیکا)، پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج)، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، بانک اطلاعات نشریات کشور (مگ ایران)، پایگاه مجلات تخصصی نور و پرتال جامع علوم انسانی بودند.

برای استخراج مدارک حوزه حسابداری اسلامی از کلیدواژه‌های مستخرج از پژوهش‌های پیشین این حوزه نظیر حسابداری اسلامی، حسابداری وقف، حسابداری زکات، حسابداری شرعی، حسابدار مسلمان، حسابداری مدیریت اسلامی، حسابداری مباحه، حسابداری اتفاق، حسابداری صدقه، حسابداری صکوک، حسابداری مشارکت، حسابداری خمس، حسابداری عقود اسلامی، حسابداری صکوک اجاره و در نهایت حسابداری عقد استصناع استفاده شد. همچنین برای برخی از کلیدواژه‌ها به ویژه در زبان انگلیسی - از املاهای گوناگونی استفاده شد تا تمامی مدارک علمی مرتبط با آن کلیدواژه‌ها یافت شود. در پایگاه اسکوپوس، به استثنای کلیدواژه حسابداری اسلامی که تنها در قسمت عنوان مقاله در پایگاه اسکوپوس جستجو شد، سایر

کلیدواژه‌ها را در قسمت عنوان مقاله، چکیده و کلیدواژگان جستجو نمودیم. عنوان و چکیده مقاله‌ها پس از بازبینی بررسی شد تا مدارک مرتبط با حوزه حسابداری اسلامی باشد. موارد غیر مرتبط از نمونه پژوهش حذف شدند. در نهایت از طریق عبارت جستجوی زیر، ۷۱ مدرک علمی خارجی مرتبط با حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس استخراج شد. در فرآیند گردآوری داده‌ها، محدودیتی از نظر بازه زمانی اعمال نشده است و نخستین مدرک علمی خارجی به سال ۲۰۰۰ بازمی‌گردد.

(TITLE ("Islamic accounting") OR TITLE-ABS-KEY ("Accounting for Waqf") OR TITLE-ABS-KEY ("accounting for Zakat") OR TITLE-ABS-KEY ("Shariah accounting") OR TITLE-ABS-KEY ("Sharia Accounting") OR TITLE-ABS-KEY ("Muslim accountant*") OR TITLE-ABS-KEY ("Islamic management accounting") OR TITLE-ABS-KEY ("Accounting for murabaha") OR TITLE-ABS-KEY ("accounting for Zakah") OR TITLE-ABS-KEY ("accounting for Infaq") OR TITLE-ABS-KEY ("accounting for Shadaqah") OR TITLE-ABS-KEY ("accounting for waghf") OR TITLE-ABS-KEY ("accounting for sukuk") OR TITLE-ABS-KEY ("accounting for Musharakah") OR TITLE-ABS-KEY ("Accounting for Khums") OR TITLE-ABS-KEY ("Accounting for Islamic Contracts") OR TITLE-ABS-KEY ("Accounting for Ijarah Sukuk") OR TITLE-ABS-KEY ("Accounting for Istisna' Contract") AND NOT TITLE-ABS-KEY ("Islamic microfinance"))

برای استخراج مدارک از پایگاه‌های ملی ایرانی تک‌تک کلیدواژه‌های مرتبط در کادر جستجوی آنها به صورت مجزا جستجو شد. پس از بازبینی و حذف موارد تکراری و غیرمرتبط، در مجموع ۱۵۱ مدرک علمی مرتبط با حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی بدون محدودیت زمانی یافت شد که نخستین مدرک علمی ایرانی به سال ۱۳۷۰ بازمی‌گردد.

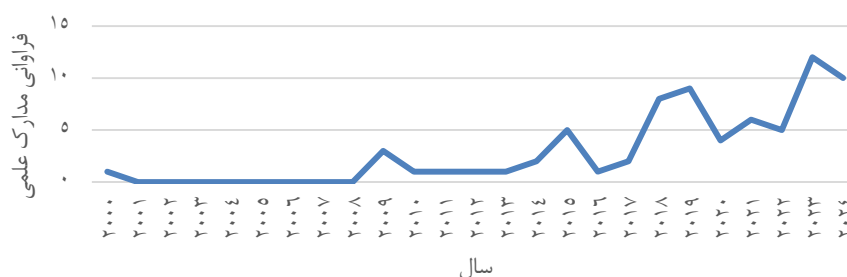
اطلاعات کتابشناختی مدارک از پایگاه اسکوپوس در قالب فایل سی‌اس‌وی^۱ استخراج شد. اطلاعات کتابشناختی مدارک علمی پایگاه‌های ملی شامل عنوان مدارک، نویسنده‌ها، سال، نوع مدرک، وابستگی سازمانی نویسنده‌ها، چکیده و کلیدواژه‌ها به صورت دستی و به زبان انگلیسی وارد فایل اکسل شد و سپس به فرمت سی‌اس‌وی تبدیل شد. در مرحله پیش‌پردازش داده‌ها، ابتدا به تطبیق واژگان معادل از طریق فایل اصطلاحنامه^۲ برای کلیدواژه‌ها اقدام شد. در این مرحله برای کلیدواژه‌هایی که شکل مخفف آنها نیز موجود بود، از مخفف آنها استفاده شد و برای حالت مفرد و جمع، حالت مفرد کلیدواژه‌ها مد نظر قرار گرفت.

برای تحلیل مدارک از نرم‌افزار وس ویور^۳ استفاده شد. برای تحلیل‌های علم‌سنجی از شاخص فراوانی و درصد مدارک برای موجودیت‌های مختلف استفاده شده است. از نرم‌افزار وس ویور برای ترسیم شبکه‌های همکاری علمی نویسندگان، مؤسسه‌ها و کشورها و همچنین ترسیم شبکه هم‌رخدادی واژگان و تغییرات زمانی آن استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

پاسخ به پرسش اول پژوهش. روند انتشار مدارک علمی در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی و بین‌المللی چگونه است؟

در پاسخ به پرسش اول باید گفت مطابق نمودار ۱ و بر اساس قسمت تجزیه و تحلیل نتایج جستجو^۴ پایگاه استنادی اسکوپوس، بررسی روند مدارک علمی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس نشان می‌دهد شیب رشد مدارک علمی در این حوزه به طور کلی صعودی بوده است.

¹ CSV

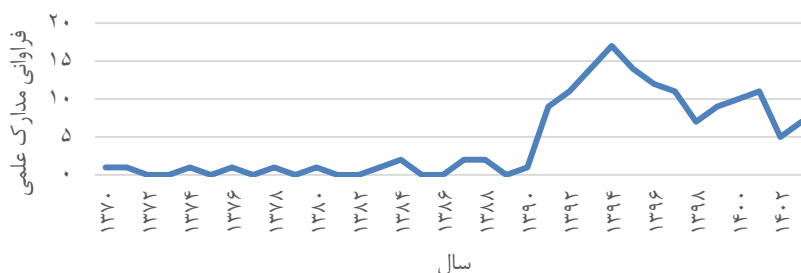
² Thesaurus

³ VOSviewer

⁴ Analyze Search Results

نمودار ۱. روند مدارک علمی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس

همچنین مطابق نمودار ۲ در خصوص روند مدارک علمی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی می‌توان گفت روند مدارک علمی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی از سال ۱۳۹۱ رشد قابل توجهی داشته و از سال ۱۳۹۴ به بعد کاهش یافته است.

نمودار ۲. روند مدارک علمی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی

پاسخ به پرسش دوم پژوهش. مجلات، نویسندگان، سازمان‌ها و کشورهای پرکار در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی و بین‌المللی کدام‌اند؟ در پاسخ به پرسش دوم می‌توان گفت پرکارترین مجلات در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس (حائز بیش از ۱ مدرک علمی) در جدول ۱ قابل مشاهده است.

جدول ۱. پرکارترین مجلات در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس

نام مجله	فراوانی مدارک علمی	درصد
Journal of Islamic Accounting and Business Research	۱۷	٪۲۴
Islamic Accounting And Finance: A Handbook	۵	٪۷
Critical Perspectives on Accounting	۲	٪۳
International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management	۲	٪۳
ISRA International Journal of Islamic Finance	۲	٪۳
Journal of Financial Reporting and Accounting	۲	٪۳
Library Philosophy and Practice	۲	٪۳

پرکارترین نویسندگان در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس (حائز بیش از ۱ مدرک علمی) در جدول ۲ قابل مشاهده است.

جدول ۲. پرکارترین نویسندگان در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس

نام نویسنده	فراوانی مدارک علمی	درصد
Rania Kamla	۳	٪۴
Mahmoud Ali Aleraig	۲	٪۳
Mehmet Asutay	۲	٪۳
Norazita Marina Abdul Aziz	۲	٪۳
Roszaini Haniffa	۲	٪۳
Mohammad Hudaib	۲	٪۳
Khaled Hussainey	۲	٪۳
Mohd Rizuan Abdul Kadir	۲	٪۳
Ari Kamayanti	۲	٪۳

Murniati Mukhlisin	۲	۳٪
Aji Dedi Mulawarman	۲	۳٪
Hairul Suhaimi Nahar	۲	۳٪
Mohammad Haroun Sharairi	۲	۳٪
Dodik Siswantoro	۲	۳٪

پرکارترین دانشگاه‌ها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس (حائز بیش از ۲ مدرک علمی) در جدول ۳ قابل مشاهده است.

جدول ۳. پرکارترین دانشگاه‌ها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس

نام سازمان	فراوانی مدارک علمی	درصد
International Islamic University Malaysia	۵	۷٪
Heriot-Watt University	۳	۴٪
Universiti Sains Malaysia	۳	۴٪

پرکارترین کشورها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس (حائز بیش از ۳ مدرک علمی) در جدول ۴ قابل مشاهده است. متأسفانه نویسنده‌ای با وابستگی سازمانی ایرانی، مقاله‌ای در حوزه مذکور در پایگاه اسکوپوس منتشر ننموده است.

جدول ۴. پرکارترین کشورها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس

نام کشور	فراوانی مدارک علمی	درصد
اندونزی	۲۴	۳۳٪
مالزی	۱۹	۲۶٪
انگلستان	۱۴	۲۰٪
امارات	۷	۱۰٪
اردن	۶	۸٪
عمان	۴	۵٪

پرکارترین مجلات و یا همایش‌ها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی (حائز بیش از ۳ مدرک علمی) در جدول ۵ قابل مشاهده است.

جدول ۵. پرکارترین مجلات و یا همایش‌ها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی

نام مجله یا همایش	فراوانی مدارک علمی	درصد
اولین همایش حسابداری، مدیریت و اقتصاد با رویکرد پویایی اقتصاد ملی	۵	۳٪
مجله حسابداری	۵	۳٪
نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی	۵	۳٪
اولین کنفرانس بین‌المللی حماسه سیاسی (با رویکردی بر تحولات خاورمیانه) و حماسه اقتصادی (با رویکردی بر مدیریت و حسابداری)	۴	۲٪

پرکارترین نویسندگان در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی (حائز بیش از ۳ مدرک علمی) در جدول ۶ قابل مشاهده است.

جدول ۶. پرکارترین نویسندگان در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی

نام نویسنده	فراوانی مدارک علمی	درصد
-------------	--------------------	------

علیرضا رام‌روز	۷	۵٪
سیدعلی حسینی	۶	۴٪
ساسان مهرانی	۵	۳٪
غلامرضا کرمی	۴	۲٪
عماد رضایی	۴	۲٪

پرکارترین سازمان‌ها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی (حائز بیش از ۳ مدرک علمی) در جدول ۷ قابل مشاهده است.

جدول ۷. پرکارترین سازمان‌ها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی

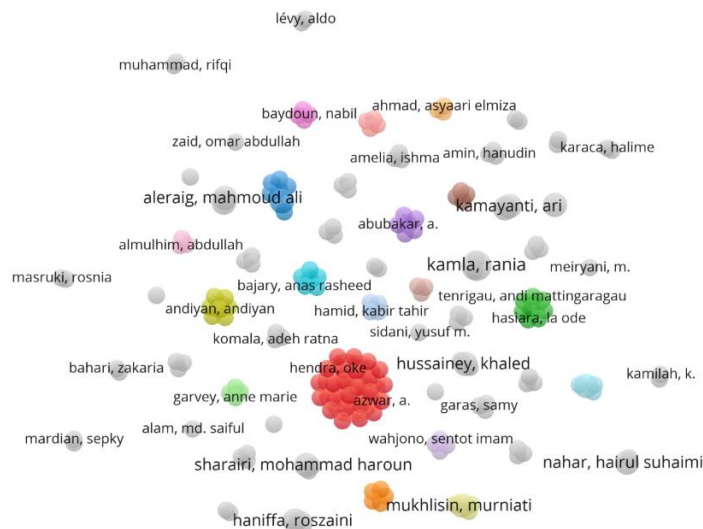
نام سازمان	فراوانی مدارک علمی	درصد
دانشگاه آزاد اسلامی	۸۴	۵۵٪
دانشگاه تهران	۱۵	۱۰٪
دانشگاه ملی مهارت	۱۰	۷٪
دانشگاه پیام نور	۱۰	۷٪
دانشگاه امام صادق (ع)	۵	۳٪
دانشگاه شهید باهنر کرمان	۴	۲٪
دانشگاه الزهرا	۴	۲٪

پاسخ به پرسش سوم پژوهش. شبکه همکاری علمی نویسندگان، دانشگاه‌ها و کشورها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی و بین‌المللی چگونه است؟

در پاسخ به پرسش سوم می‌توان گفت مطابق شکل ۱ شبکه همکاری علمی نویسندگان در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس شامل ۵۹ خوشه است و نشان می‌دهد که این حوزه از الگوی همکاری چندمرکزی تبعیت می‌کند. هرچند یک خوشه اصلی و گسترده با محوریت نویسندگانی همچون خالد حسینی در مرکز شبکه شکل گرفته، اما گروه‌های کوچک‌تر و مستقلی نیز حول نویسندگانی مانند آرایگ^۱ و کامایانتي^۲ به وجود آمده‌اند. حضور نویسندگان پراکنده و خوشه‌های متعدد بیانگر این است که همکاری‌های علمی در این حوزه در پایگاه اسکوپوس در حال توسعه است، اما همچنان ظرفیت زیادی برای افزایش ارتباطات میان‌خوشه‌ای و انسجام بیشتر نویسندگان وجود دارد.

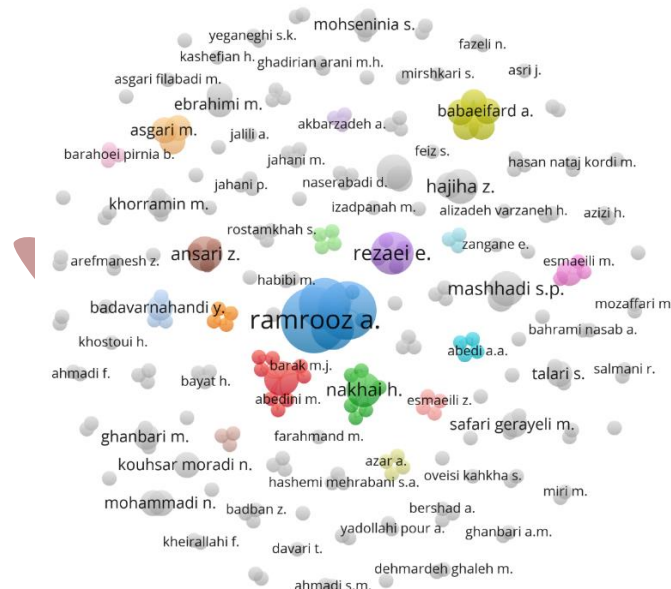
¹ Aleraig

² Kamayanti

شکل ۱. شبکه همکاری علمی نویسندگان در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس

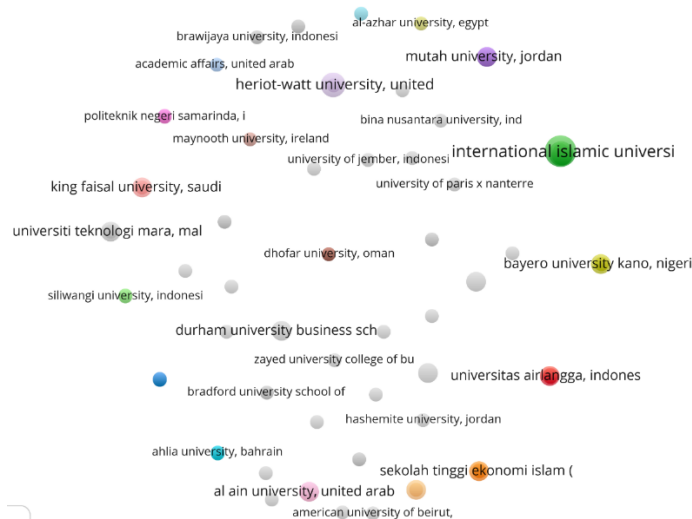
مطابق شکل ۲ بررسی شبکه همکاری علمی در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی نشان می‌دهد که این شبکه شامل ۱۱۶ خوشه و دارای ساختاری چندخوشه‌ای است. نویسندگان برجسته‌ای مانند علیرضا رام‌روز، عماد رضایی، حبیب‌الله نخعی و زمیفرانصاری در مرکز شبکه قرار دارند و همکاری‌های علمی گسترده‌ای با دیگران دارند. در مرکز شبکه، تعاملات علمی فشرده است، اما در حاشیه‌ها همکاری‌ها محدودتر است. این ساختار نشان‌دهنده وجود گروه‌های پژوهشی فعال و تعاملات علمی قابل توجه در این حوزه است، اگرچه ارتباط میان این گروه‌ها محدود بوده و گسترش این همکاری‌ها می‌تواند به رشد بیشتر مدارک علمی منجر شود.

شکل ۲. شبکه همکاری علمی نویسندگان در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی

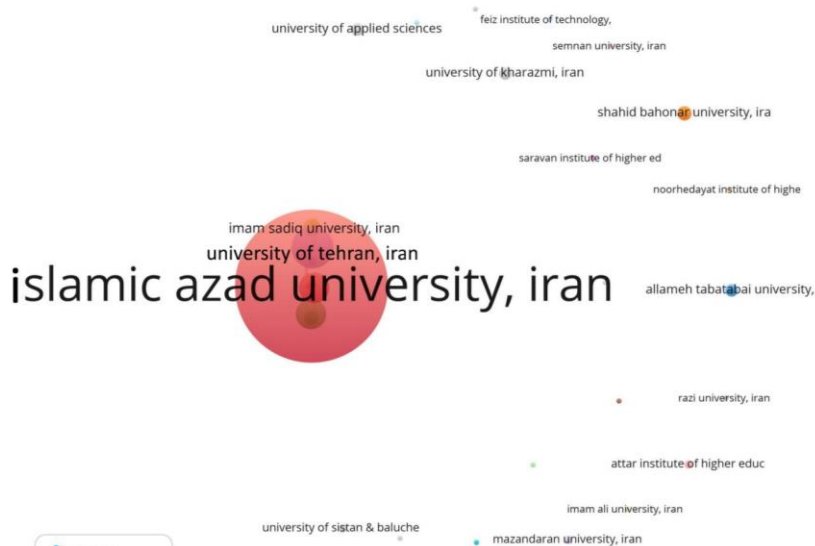
همچنین مطابق شکل ۳ شبکه همکاری علمی دانشگاه‌ها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس نشان می‌دهد این شبکه شامل ۴۸ خوشه است و دانشگاه‌های جنوب شرق آسیا مانند اندونزی و مالزی و خاورمیانه مانند اردن، مصر و لبنان بیشترین مشارکت را دارند. شبکه فاقد هسته مرکزی قوی است و همکاری‌ها بیشتر درون منطقه‌ای‌اند. دانشگاه‌های ایرانی در این شبکه حضور ندارند که نشان از ضعف یا چالش‌های همکاری علمی است. همچنین، حضور نهادهای مالی در کنار دانشگاه‌ها بر پیوند

میان پژوهش و کاربردهای عملی دلالت دارد. این نتایج ضرورت تقویت همکاری‌های بین‌المللی ایران در این حوزه را نشان می‌دهد.

شکل ۳. شبکه همکاری علمی دانشگاه‌ها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس

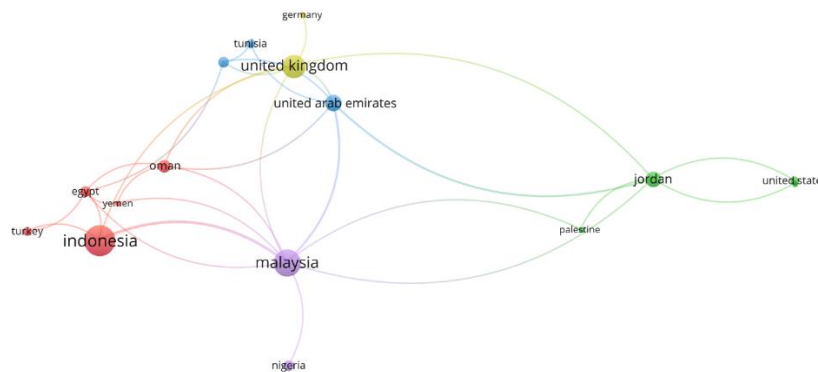
مطابق شکل ۴ بررسی شبکه همکاری علمی دانشگاه‌های ایران در حوزه حسابداری اسلامی نشان می‌دهد که این شبکه شامل ۲۴ خوشه است و عمدتاً حول دانشگاه‌هایی مانند دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، علامه طباطبائی و امام صادق (ع) شکل گرفته است. در مقابل، بسیاری از دانشگاه‌های منطقه‌ای و غیرانتفاعی در حاشیه قرار دارند که بیانگر ضعف در ارتباطات افقی میان نهادهاست. این وضعیت با سیاست‌های تشویقی و تقویت همکاری‌های مشترک قابل بهبود است. در مجموع، شبکه موجود ظرفیت بالایی برای توسعه و افزایش تأثیر پژوهش‌ها دارد، اما نیازمند تقویت پیوندهای بین‌نهادی است.

شکل ۴. شبکه همکاری علمی دانشگاه‌ها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی

علاوه بر مطابق شکل ۵ شبکه همکاری علمی کشورها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس نشان می‌دهد این شبکه شامل ۵ خوشه اصلی است. کشورهایایی مانند مالزی، اندونزی و انگلستان نقش محوری در این شبکه دارند و همکاری‌های بین کشورهای اسلامی و غربی نیز قابل مشاهده است. با عنایت به اینکه مدارک علمی مرتبط با حوزه حسابداری اسلامی را نویسندگانی با وابستگی سازمانی ایرانی منتشر نموده‌اند، لذا تحلیل شبکه همکاری علمی کشورها در حوزه حسابداری اسلامی در

ایران مصداق ندارد.

شکل ۵. شبکه همکاری علمی کشورها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس

بررسی شبکه همکاری علمی نویسندگان و دانشگاه‌ها در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی و پایگاه اسکوپوس نشان‌دهنده تفاوت‌هایی ساختاری و عملکردی در این دو سطح همکاری است. شبکه همکاری علمی نویسندگان با وجود شکل‌گیری یک خوشه اصلی و گسترده با محوریت نویسندگانی مانند خالد حسینی و علیرضا رام‌روز، همچنان الگوی چندمرکزی و پراکنده‌ای دارد که حکایت از ضعف انسجام میان برخی نویسندگان و ظرفیت بالای توسعه تعاملات علمی دارد. در مقابل، شبکه همکاری دانشگاه‌ها عمدتاً حول دانشگاه‌هایی چون دانشگاه تهران، آزاد اسلامی، علامه طباطبایی و امام صادق (ع) شکل گرفته، اما ارتباط میان نهادهای علمی علی‌الخصوص دانشگاه‌های کوچک‌تر و غیردولتی ضعیف است و همکاری‌ها فاقد هسته مرکزی قدرتمند هستند. همچنین حضور نهادهای مالی در کنار برخی دانشگاه‌ها می‌تواند نویدبخش پیوند میان پژوهش و کاربردهای عملی باشد. علاوه بر آن فقدان نقش‌آفرینی دانشگاه‌های ایرانی در پایگاه اسکوپوس در مقایسه با دانشگاه‌های منطقه‌ای مانند مالزی، اندونزی و اردن، نشانگر لزوم تقویت همکاری‌های بین‌المللی و درون‌مرزی برای ارتقای جایگاه علمی کشور در این حوزه است.

پاسخ به پرسش چهارم پژوهش. شبکه هم‌رخدادی موضوعات در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی و بین‌المللی چگونه است؟

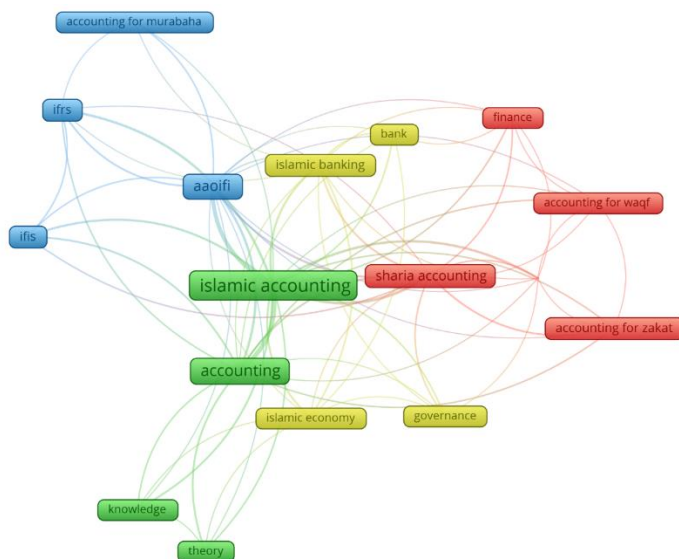
در پاسخ به پرسش چهارم می‌توان گفت پرتکرارترین لغات کلیدی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس (حائز بیش از ۱۰ فراوانی) به شرح جدول ۸ است. رخداد نشان‌دهنده میزان دفعات ظهور موضوع مدنظر در مجموع مقالات نمونه پژوهش است. همچنین قدرت معیاری است که همواره مقداری مثبت دارد و افزایش مقدار آن بیانگر استحکام بیشتر ارتباط میان دو عنصر خواهد بود (خداداد و همکاران، ۱۴۰۳).

جدول ۸ موضوعات پرتکرار حوزه حسابداری اسلامی با بالاترین فراوانی هم‌رخدادی در پایگاه اسکوپوس

ردیف	موضوع	موضوع (انگلیسی)	رخداد	درصد	قدرت	درصد
۱	حسابداری اسلامی	Islamic Accounting	۴۱	۱۶٪	۱۳۵	۱۵٪
۲	حسابداری	Accounting	۲۷	۱۰٪	۹۲	۱۰٪
۳	سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی	AAOIFI	۱۵	۶٪	۵۵	۶٪
۴	حسابداری شریعت	Sharia Accounting	۱۴	۶٪	۴۷	۵٪

شبکه هم‌رخدادی موضوعات با نرم‌افزار وس ویور بررسی شده و بزرگترین برجسب‌ها، بیشترین رخداد را داشته‌اند. در این نقشه فراوانی کل پیوندها ۲۵۶ و قدرت کلی پیوندها ۹۱۴ است. به طور کلی شبکه هم‌رخدادی موضوعات حوزه حسابداری

اسلامی در پایگاه اسکوپوس شامل ۴ خوشه (موضوعات با حداقل ۳ تکرار) است که هر کدام با رنگ خاصی در شکل ۶ نشان داده شده‌اند.

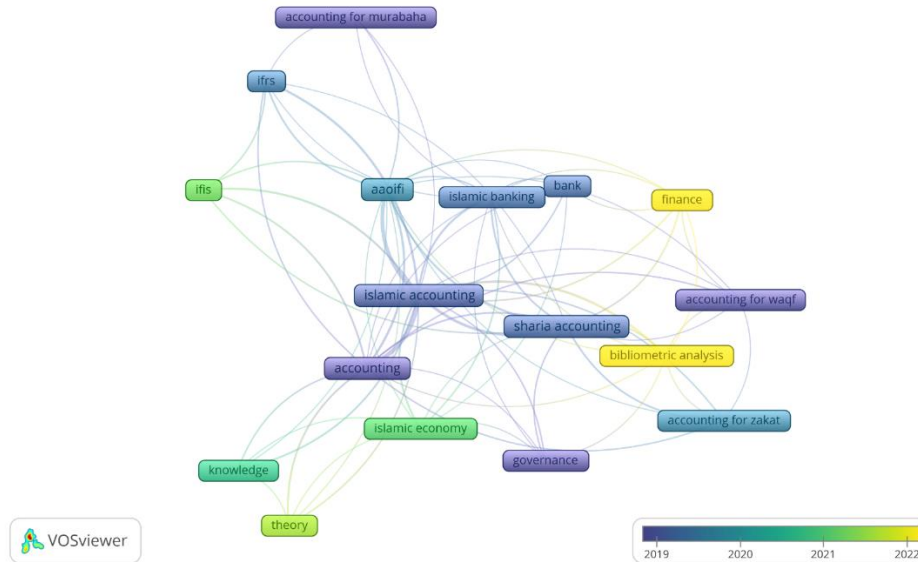
شکل ۶. شبکه هم‌رخدادی موضوعات حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس

شبکه هم‌رخدادی موضوعات حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس شامل ۴ خوشه و ۱۷ موضوع (موضوعات با حداقل ۳ تکرار) است که نمایانگر حوزه‌های مختلف پژوهشی هستند. هر خوشه بازتاب‌دهنده جنبه‌ای خاص از این حوزه است؛ خوشه‌هایی که نه تنها از نظر موضوعات به کار رفته، بلکه از منظر جهت‌گیری مفهومی، نهادهای مرجع، ابزارهای تحلیلی و روش‌شناسی‌های پژوهشی، دارای مرزهای مشخص اما در عین حال درهم‌تنیده‌اند.

نخستین خوشه (رنگ قرمز با ۵ موضوع) بر کاربردهای عملی «حسابداری شریعت» متمرکز است که در آن مفاهیمی چون «حسابداری زکات» و «حسابداری وقف» به مثابه ابزارهای خاص مالی در اقتصاد اسلامی مطرح‌اند و به چارچوب‌های گزارشگری منحصر به فرد نیاز دارند. در این میان، «تحلیل کتاب‌سنجی» نیز به عنوان ابزاری برای تحلیل ساختار تولید دانش در این حوزه به کار گرفته شده است. این رویکرد نشان‌دهنده تلاشی برای تبیین ظرفیت‌های کاربردی حسابداری در متن شریعت و نظام مالی اسلامی است. خوشه دوم (رنگ سبز با ۴ موضوع) پایه‌های نظری و معرفت‌شناختی این علم را صورت‌بندی می‌کند. تمرکز بر مفاهیمی مانند «تئوری» و «دانش» و تلاش برای تبیین چارچوب‌های اسلامی، حکایت از آن دارد که پژوهشگران این حوزه در پی آنند تا «حسابداری اسلامی» را به عنوان دانشی مستقل از سنت‌های غربی و در امتداد گفتمان علوم اسلامی تثبیت کنند. خوشه سوم (رنگ آبی با ۴ موضوع) به استانداردسازی و نهادهای ناظر اختصاص دارد. در این بخش، نهادهایی چون «سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی» و مفاهیمی همچون «حسابداری مباحه» و «تطبیق آن با «استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی» نقش کلیدی ایفا می‌کنند. این حوزه نشان‌دهنده نوعی تلاش برای تنظیم و همگرایی یا تمایز میان اصول گزارشگری اسلامی و معیارهای جهانی است و بر اهمیت ساختارهای رسمی و نهادهای شده در توسعه حسابداری اسلامی دلالت دارد. چهارمین خوشه (رنگ زرد با ۴ موضوع) نیز چشم‌اندازی کلان از پیوند حسابداری اسلامی با ساختارهای اقتصاد اسلامی ارائه می‌دهد. موضوعاتی مانند «بانک»، «بانکداری اسلامی»، «حاکمیت» و «اقتصاد اسلامی»، بیانگر این واقعیت‌اند که حسابداری اسلامی در بستر نظام‌های کلان اقتصادی نیز نقش بسزایی ایفا می‌کند؛ این امر در زمینه‌هایی چون شفافیت مالی، پاسخگویی و حاکمیت شرکتی اسلامی که همگی نیازمند زیرساخت‌های نهادی منطبق با شریعت‌اند، ملموس‌تر است.

بدین ترتیب، تحلیل شبکه هم‌رخدادی موضوعات در پایگاه اسکوپوس، تصویری جامع از پویایی‌های درونی و گسترش مفهومی حسابداری اسلامی ارائه می‌دهد؛ تصویری که بر ابعاد نظری و معرفتی، کاربردهای عملی و چارچوب‌های نهادی تأکید دارد. چنین ساختاری، نه تنها نشانه‌ای از بلوغ نسبی این رشته در پایگاه اسکوپوس است، بلکه گویای ظرفیت آن برای رشد بیشتر در عرصه‌های علمی و حرفه‌ای جهانی است.

افزون بر آن مطابق شکل ۷ تحلیل تغییرات زمانی شبکه هم‌رخدادی موضوعات در پایگاه اسکوپوس نشان می‌دهد حوزه حسابداری اسلامی در بازه زمانی ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۲ مسیری تکاملی را طی کرده است؛ در آغاز و در دوره‌ای به نام «تمرکز بر مفاهیم بنیادین و مالی-بانکی» مفاهیمی چون حسابداری اسلامی، حسابداری مباحه، بانکداری اسلامی و حسابداری شریعت در مرکز توجه قرار داشته‌اند که حاکی از تمرکز اولیه پژوهش‌ها بر ارتباط میان حسابداری اسلامی و نظام‌های مالی و بانکی بوده است. در سال ۲۰۲۱ دامنه پژوهش‌ها به موضوعاتی نظیر مؤسسات مالی اسلامی و اقتصاد اسلامی گسترش یافته است؛ موضوعاتی که نشان از تلاش برای پرداختن به ابعاد کاربردی‌تر این حوزه دارد. در همین راستا، مفاهیمی چون دانش و تئوری بیانگر اهتمام پژوهشگران به تدوین مبانی نظری و توسعه چارچوب‌های مفهومی هستند. این دوره را می‌توان دوره «گسترش به نهادها و کارکردهای اقتصادی» نام نهاد. در نهایت با ورود موضوعاتی مانند تحلیل کتاب‌سنجی در سال ۲۰۲۲، این روند به مرحله‌ای نوین به نام «رویکردهای تحلیلی و روش‌مند» وارد شده است که در آن، روش‌های پیشرفته علم‌سنجی و تحلیل‌های کمی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این تحولات نشان می‌دهد که حسابداری اسلامی از چارچوب‌های ابتدایی و کلاسیک خود فراتر رفته و اکنون در مسیر تعمیق مفهومی و توسعه رویکردهای روشمند گام برمی‌دارد؛ مسیری که می‌تواند به عنوان راهنمایی برای پژوهشگران آینده در شناسایی خلأهای علمی و ترسیم افق‌های نوین تحقیقاتی به کار گرفته شود.

شکل ۷. تغییرات زمانی شبکه هم‌رخدادی موضوعات در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس

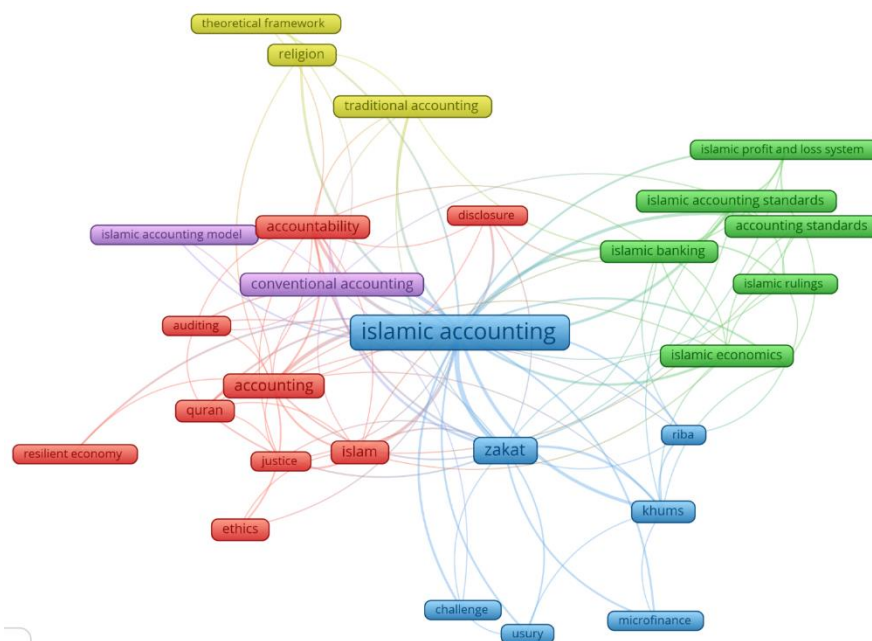
پرتکرارترین موضوعات حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی با بیش از ۱۰ فراوانی به شرح جدول ۹ است.

جدول ۹. موضوعات پرتکرار حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی

ردیف	موضوع	موضوع (انگلیسی)	رخداد	درصد	قدرت	درصد
۱	حسابداری اسلامی	Islamic Accounting	۹۴	۱۸٪	۲۶۶	۱۶٪
۲	زکات	Zakat	۲۳	۴٪	۷۹	۵٪
۳	حسابداری	Accounting	۲۲	۴٪	۷۷	۵٪
۴	اسلام	Islam	۱۳	۲٪	۳۷	۲٪

۵	حسابداری متعارف	Conventional Accounting	۱۲	۲٪	۴۰	۲٪
۶	مسئولیت پاسخگویی	Accountability	۱۱	۲٪	۳۸	۲٪

در این نقشه فراوانی کل پیوندها ۵۱۰ و قدرت کلی پیوندها ۱۶۸۰ است. به طور کلی شبکه هم‌رخدادی موضوعات حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی شامل ۵ خوشه (موضوعات با حداقل ۳ تکرار) است که هر کدام با رنگ خاصی در شکل ۸ نشان داده شده‌اند.

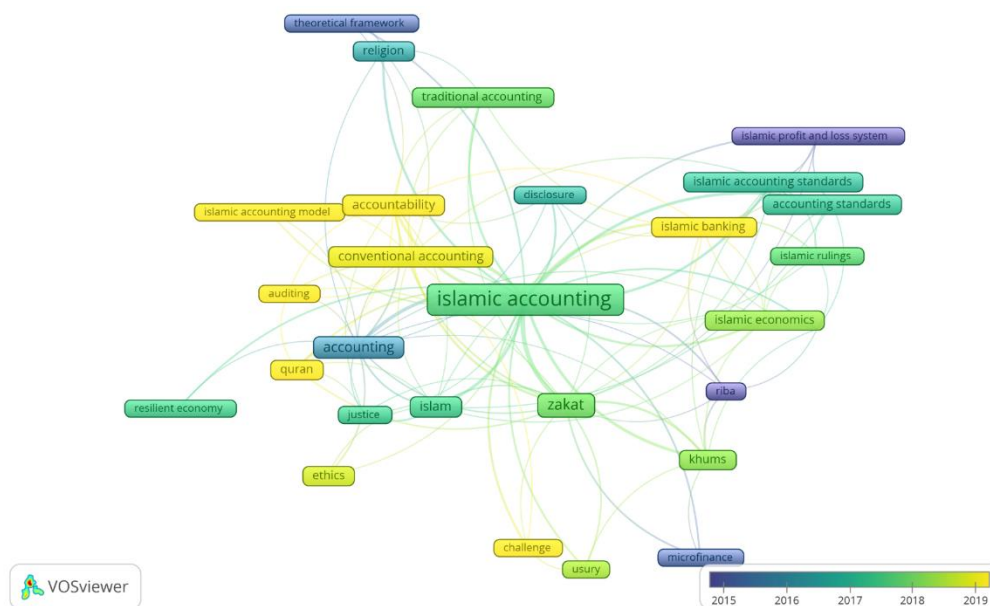

شکل ۸ شبکه هم‌رخدادی موضوعات حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی

شبکه هم‌رخدادی موضوعات حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی شامل ۵ خوشه و ۲۸ موضوع (موضوعات با حداقل ۳ تکرار) است که نخستین خوشه (رنگ قرمز با ۹ موضوع) بر بنیان‌های اخلاقی و ارزشی حسابداری اسلامی تمرکز داشته و مفاهیمی همچون «مسئولیت پاسخگویی»، «عدالت»، «افشا» و «اخلاق» که ریشه در آموزه‌های قرآنی و تعالیم اسلامی دارند، محور اصلی گفتمان را شکل می‌دهند. این مفاهیم با نظریه‌هایی چون نظریه پاسخگویی و افشای اخلاقی هم‌راستا بوده و نمایانگر رویکردی ارزش‌محور و متفاوت از حسابداری متعارف هستند که سودمحوری را مبنا قرار می‌دهد. در تداوم این خط فکری، خوشه دوم (رنگ سبز با ۷ موضوع) ساختار نهادی و مقرراتی نظام مالی اسلامی را برجسته می‌سازد. این بخش بر نقش «استانداردهای حسابداری اسلامی»، «بانکداری مبتنی بر شریعت» و «قوانین اسلامی» تأکید دارد و در قالب رویکرد نهادی به تحلیل چالش‌های تدوین استانداردهای سازگار با شریعت و تعارض‌های احتمالی آن با چارچوب‌های بین‌المللی می‌پردازد. همچنین نحوه اجرایی‌سازی احکام فقهی در ساختارهای رسمی حسابداری از مسائل بنیادین این حوزه به‌شمار می‌آید. وجه اجتماعی و کاربردی حسابداری اسلامی نیز در خوشه سوم (رنگ آبی با ۷ موضوع) نمایان است که در آن موضوعاتی چون «خمس»، «ربا» و «زکات» در بستر مفاهیم فقهی و همچنین در پیوند با مسائل اجتماعی-اقتصادی جامعه اسلامی بررسی می‌شوند. این حوزه با اتکا بر رویکرد کاربردی به تبیین چگونگی طراحی و استفاده از ابزارهای حسابداری برای حل مسائل شرعی و اجتماعی می‌پردازد و در تلاش است تا راهکارهایی برای اندازه‌گیری و گزارشگری دقیق این اقلام ارائه دهد. در خوشه چهارم (رنگ زرد با ۳ موضوع)، پیوند مبانی نظری حسابداری با دیدگاه‌های مذهبی مطرح است که در آن تلاش برای توسعه تئوری‌های بومی با تأکید بر چارچوب‌های

نظری متکی بر اصول اسلامی برجسته می‌شود. در این میان، نگاه انتقادی به نظریه‌های غربی و تأمل بر اسلامی‌سازی دانش حسابداری، زمینه‌ساز شکل‌گیری گفتمانی نوین با عنوان «اندیشه حسابداری اسلامی» شده است؛ گفتمانی که در پی بازتعریف مفاهیم و نظریه‌ها در بستری دینی و فرهنگی است. خوشه پنجم (رنگ بنفش با ۲ موضوع) نیز به بررسی تطبیقی میان حسابداری اسلامی و «حسابداری متعارف» می‌پردازد و تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو نظام را در اهداف، اصول و شیوه‌های اجرایی تحلیل می‌کند. در این تحلیل، علاوه بر تمایزهای نظری و فلسفی، تأثیر آنها بر قابلیت مقایسه و تفسیر گزارش‌های مالی نیز به عنوان مسئله‌ای کلیدی مطرح می‌شود. از مجموع این یافته‌ها، می‌توان دریافت که حسابداری اسلامی در ایران با تکیه بر بنیان‌های دینی و رویکردهای بومی در مسیر تکوین نظریه‌ها، توسعه روش‌شناسی‌ها و پاسخگویی به نیازهای اجتماعی و نهادی در حال پویایی و تحول است.

افزون بر آن مطابق شکل ۹ تحلیل تغییرات زمانی شبکه هم‌رخدادی موضوعات حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی طی سال‌های ۱۳۹۳ تا ۲۰۱۵ (۲۰۱۹) نشان از روندی تکاملی و چندمرحله‌ای در تحول مفهومی و کاربردی این حوزه دارد. در سال‌های ابتدایی و در دوره‌ای به نام «نظریه‌پردازی دینی و مفاهیم پایه» موضوعات چارچوب نظری، ربا و حسابداری در کانون توجه قرار داشتند و مفهومی مانند سیستم سود و زیان اسلامی، زمینه‌ای برای پیوند مبانی شرعی با مباحث حسابداری فراهم نموده است. در ادامه، تمرکز پژوهش‌ها به سمت نهادهایسازی مفاهیم و تدوین سازوکارهای اجرایی معطوف شد؛ موضوعاتی همچون استانداردهای حسابداری اسلامی، افشا و مذهب پیانگر تلاشی هدفمند برای نهادهایسازی اصول اسلامی در ساختارهای مالی و حسابداری است. در این دوره، گذار از نظریه به عمل مشهود است و ادبیات علمی این حوزه رویکردی کاربردی‌تر می‌یابد. این دوره را می‌توان دوره «نهادهایسازی مفاهیم و تنظیم ساختارهای اجرایی» نام نهاد. در سال ۱۳۹۷ و در دوره‌ای به نام «نقد، مقایسه و توجه به چالش‌های نوظهور» نیز توجه پژوهش‌ها به موضوعات جدید نظیر بانکداری اسلامی، اخلاق، حسابرسی، مسئولیت پاسخگویی و چالش‌های این حوزه معطوف شده است. حضور موضوعات حسابداری متعارف و مدل حسابداری اسلامی در این مقطع، حاکی از رویکردی مقایسه‌ای و پرسشگرانه نسبت به نظام‌های مالی موجود است. در مجموع، آنچه در این مدت رخ داده، نمایانگر رشد تدریجی و پویا در حوزه حسابداری اسلامی در ایران است که از تعامل میان اصول دینی، ضرورت‌های اجرایی، سیاست‌های کلان و ابزارهای نوین علمی شکل گرفته و چشم‌انداز آینده آن را در گرو پاسخ به چالش‌های اجرایی و بومی‌سازی استانداردهای بین‌المللی ترسیم می‌کند.

شکل ۹. تغییرات زمانی شبکه هم‌رخدادی موضوعات در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی

مقایسه پرتکرارترین موضوعات، ساختار شبکه‌های هم‌رخدادی و تغییرات زمانی در حوزه حسابداری اسلامی میان پایگاه اسکوپوس و پایگاه‌های ملی ایرانی، حاکی از تفاوت‌های بنیادین در جهت‌گیری‌های پژوهشی، اولویت‌های علمی و بسترهای فکری این دو فضا است. در پایگاه اسکوپوس، فراوانی موضوعاتی چون «حسابداری اسلامی»، «سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی» و «حسابداری شریعت» نشان از تمرکز جامعه علمی بین‌المللی بر نظام‌مند ساختن این دانش، همگرایی با چارچوب‌های جهانی و تعمیق ابعاد نظری آن دارد. در مقابل، در متون علمی ایران، افزون بر موضوعات مشترک، حضور پررنگ مفاهیمی چون «زکات»، «حسابداری متعارف» و «مسئولیت پاسخگویی» بازتاب‌دهنده تمایل به واکاوی وجوه عملی، فقهی و انتقادی حسابداری اسلامی در پرتو نیازهای اجتماعی و چارچوب‌های دینی است. این تمایز در موضوعات، در شبکه‌های هم‌رخدادی نیز تبلور یافته است؛ به گونه‌ای که در پایگاه اسکوپوس، شبکه‌ای با چهار خوشه و ۱۷ موضوع ترسیم شده که بیشتر ناظر بر توسعه چارچوب‌های نظری و نهادی حسابداری اسلامی است، در حالی که در پایگاه‌های ملی ایرانی، با شبکه‌ای متنوع‌تر شامل پنج خوشه و ۲۸ موضوع مواجه‌ایم که تمرکز آن بر بنیان‌های ارزشی، اخلاقی و پیوندهای معرفتی با آموزه‌های دینی است. این رویکرد، نقد حسابداری غربی و تلاش برای اسلامی‌سازی ساختارهای علمی را برجسته می‌سازد. بررسی روندهای زمانی نیز گویای تحول تدریجی و در عین حال متفاوت در این دو حوزه است. در پایگاه اسکوپوس، مسیر پژوهش از مفاهیم ابتدایی چون بانکداری اسلامی به سوی استفاده از رویکرد علم‌سنجی و تحکیم مبانی نظری گسترش یافته است؛ در حالی که در ایران ابتدا چارچوب نظری و سیستم سود و زیان اسلامی مطرح شده و سپس به مباحثی نظیر اخلاق، استانداردسازی و نهادسازی پرداخته شده است. بهره‌گیری از مفاهیمی چون حسابداری متعارف و مدل حسابداری اسلامی در ایران، بیانگر نگاهی مقایسه‌ای و کوشش برای بومی‌سازی معیارهای بین‌المللی است. در مجموع، علی‌رغم تفاوت در جهت‌گیری، هر دو جریان پژوهشی نشانه‌هایی از بلوغ، پویایی و تلاش برای پاسخگویی به نیازهای علمی، فرهنگی و حرفه‌ای جوامع خود را به نمایش می‌گذارند؛ تفاوت‌هایی که ریشه در زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاست‌گذاری‌های کلان دارند و موجب شکل‌گیری مسیرهای متمایز در توسعه این حوزه علمی شده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر از طریق تحلیل روند مدارک علمی، شناسایی مجلات، نویسندگان، سازمان‌ها و کشورهای پرکار و همچنین بررسی شبکه‌های همکاری علمی نویسندگان، دانشگاه‌ها و کشورها و شبکه هم‌رخدادی موضوعات، به واکاوی مدارک علمی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس و پایگاه‌های ملی ایرانی پرداخته و نقشی اثربخش در اعتلای دانش این حوزه ایفا می‌نماید.

با مقایسه نتایج پژوهش حاضر با مطالعات پیشین، نوعی انطباق مفهومی چشمگیر میان محتوای آنها قابل مشاهده است؛ گرچه وجوه متمایزی نیز از منظر ابعاد تحلیلی، گستره مکانی و شیوه سامان‌دهی شبکه‌های علمی در میان آنها به چشم می‌خورد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مدارک علمی در حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس از سال ۲۰۱۶ به بعد با رشدی چشمگیر همراه بوده و این روند صعودی با نتایج مطالعات پیشین هم‌راستاست. به عنوان نمونه پژوهش الشاتر و همکاران (Alshater et al., 2022) که بر داده‌های اسکوپوس طی سال‌های ۱۹۸۲ تا ۲۰۲۰ استوار بود، بر افزایش مستمر مدارک علمی در این حوزه تأکید دارد. همچنین، پژوهش ساتیارینی و همکاران (Satyarini et al., 2024) با تمرکز بر داده‌های نمایه‌شده در اسکوپوس بین سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۳، سال ۲۰۲۳ را یکی از پربارترین سال‌ها از منظر فراوانی مقالات منتشرشده معرفی نموده است. از سوی دیگر نقش کشورهای چون مالزی، اندونزی، انگلستان و امارات در هدایت جریان علمی این حوزه به روشنی مشهود است. در این راستا یافته‌های پژوهش با مطالعاتی چون اول و عزام (Uula & Azzam, 2025) که به شناسایی پنج خوشه اصلی در حوزه استانداردهای شریعت پرداخته و از مالزی به عنوان یکی از کانون‌های علمی پرکار نام برده‌اند و نیز مطالعه مریچ و کاراجا (Meriç & Karaca, 2024) که بر شبکه‌های علمی منسجم در کشورهای چون مالزی، اندونزی و اردن تأکید نموده‌اند، همخوانی دارد.

افزون بر آن، در پژوهش حاضر مجلاتی همچون مجله پژوهش‌های حسابداری و کسب‌وکار اسلامی و نشریه حسابداری و مالی اسلامی به عنوان نشریات پرکار در این حوزه معرفی شده‌اند؛ این مجلات در مطالعات ساتیارینی و همکاران (Satyarini et al., 2024) و مریچ و کاراجا (Meriç & Karaca, 2024) نیز به عنوان منابع اصلی و تأثیرگذار در این حوزه شناخته شده‌اند. همچنین تحلیل شبکه هم‌رخدادی موضوعات پژوهش حاضر بر برجسته بودن موضوعات حسابداری اسلامی، سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی و حسابداری شریعت دلالت دارد؛ موضوعاتی که در پژوهش‌های اول و عزام (Uula & Azzam, 2025) و ساتیارینی و همکاران (Satyarini et al., 2024) نیز شناسایی شده‌اند. این هم‌راستایی محتوایی نشان‌دهنده تمرکز گفتمان جهانی بر اصول شریعت و نهادهای استانداردگذار اسلامی است. در نهایت، بهره‌گیری این پژوهش از رویکرد علم‌سنجی نیز روشی است که در سال‌های اخیر در این حوزه رواج یافته است. پژوهش‌هایی نظیر حسن و همکاران (Hassan et al., 2021)، الشاتر و همکاران (Alshater et al., 2022)، ساتیارینی و همکاران (Satyarini et al., 2024)، مریچ و کاراجا (Meriç & Karaca, 2024) و اول و عزام (Uula & Azzam, 2025) نیز با استفاده از همین رویکرد، به واکاوی ساختار مفهومی، روند زمانی، شبکه هم‌رخدادی موضوعات و هم‌استنادی در حسابداری اسلامی پرداخته‌اند.

در میان مدارک علمی منتشرشده در حوزه حسابداری اسلامی، پژوهش حاضر با نگاهی نو و تحلیلی موفق شده است خلأهای پژوهش‌های پیشین را پوشش دهد. از جمله جنبه‌های متمایز این پژوهش می‌توان به تحلیل شبکه همکاری‌های علمی میان نویسندگان، مجلات و دانشگاه‌های ایرانی اشاره نمود. برخلاف مطالعات پیشین نظیر مریچ و کاراجا (Meriç & Karaca, 2024) که عمدتاً به بررسی شبکه‌های همکاری در پایگاه اسکوپوس بسنده نموده‌اند، مقاله حاضر برای نخستین بار نشان داده است که پژوهشگران ایرانی اغلب در خوشه‌هایی پراکنده و فاقد پیوند افقی مؤثر فعالیت دارند؛ به گونه‌ای که دانشگاه‌های آزاد اسلامی، تهران و امام صادق (ع) نقش محوری دارند و دیگر نهادها در حاشیه قرار گرفته‌اند. همچنین فقدان ارتباط نویسندگان

ایرانی با پژوهشگران سایر کشورها به عنوان یک چالش کلیدی معرفی شده است، چالشی که در ادبیات موجود مغفول مانده بود. علاوه بر آن در پژوهش‌های ساتیارینی و همکاران (Satyarini et al., 2024) و اول و عزام (Ula & Azzam, 2025)، «حاکمیت شرعی»، «مالی اسلامی» و «استانداردهای حسابداری اسلامی» به عنوان موضوعات کلیدی محسوب شده، در حالی که در مدارک علمی در پایگاه‌های ملی ایرانی، مفاهیمی نظیر «زکات» و «مسئولیت پاسخگویی» برجسته‌اند. این تمایز نشان از تفاوت بنیادی در نگاه مفهومی و رویکرد نظری دارد. بدین ترتیب می‌توان گفت مدارک علمی در پایگاه‌های ملی ایرانی گرایش بیشتری به مباحث ارزشی، اجتماعی و فقهی داشته، در صورتی که مدارک علمی نمایه‌شده در پایگاه اسکوپوس بر نهادهای سازشی، استانداردسازی و تطبیق با چارچوب‌های بین‌المللی تمرکز دارد. نکته قابل توجه دیگر این است که بر اساس پژوهش‌های ساتیارینی و همکاران (Satyarini et al., 2024) و مریچ و کاراجا (Meriç & Karaca, 2024) مدارک علمی پایگاه اسکوپوس در پی توسعه بنیان‌های نظری بوده‌اند؛ در صورتی که بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر، در ایران هنوز انسجام نظری، چارچوب‌های بومی‌سازی‌شده و سازوکارهای مفهومی روشن‌مند وجود ندارند. همچنین، در زمینه معادل‌سازی مفاهیم اسلامی با ساختارهای گزارشگری مالی، همچنان خلأ جدی به چشم می‌خورد؛ موضوعی که در دیگر کشورها با بهره‌گیری از استانداردهای حسابداری اسلامی تا حد زیادی مرتفع شده است. افزون بر آن، پژوهش حاضر با تحلیل و مقایسه خوشه‌های شبکه هم‌رخدادی موضوعات میان مدارک علمی در پایگاه‌های ملی ایرانی و پایگاه اسکوپوس، تصویری از اختلاف‌های فکری میان پایگاه‌های ملی ایرانی و پایگاه اسکوپوس ترسیم نموده است. این تحلیل از آن جهت که در مطالعات پیشین مورد توجه قرار نگرفته است، در زمره نوآوری‌های پژوهش محسوب می‌شود.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد مدارک علمی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه اسکوپوس مسیری رو به رشد، ساختاریافته و هم‌گرا را طی نموده و با تأکید بر نهادهای سازشی، استانداردهای جهانی و حکمرانی شریعت تلاش می‌کند به انسجام نظری و کاربردی دست یابد. در حالی که مدارک علمی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی ایرانی با چالش‌هایی نظیر پراکندگی نهادی و ضعف در هم‌افزایی علمی همراه بوده و بیشتر حول محور مفاهیم بومی، ارزش‌محور و اجتماعی همچون زکات، وقف و مسئولیت پاسخگویی متمرکز شده است. این تمایز در رویکردهای مفهومی و ساختاری، ضرورت بازنگری در سیاست‌گذاری‌های علمی کشور را برجسته می‌سازد؛ به گونه‌ای که تقویت شبکه‌های همکاری علمی داخلی و بین‌المللی و همچنین طراحی چارچوب‌هایی که بتوانند تلفیقی از نگرش‌های بومی و الزامات جهانی ارائه دهند، از جمله راهبردهای کلیدی برای ارتقای جایگاه ایران در حوزه حسابداری اسلامی به شمار می‌رود. از این‌رو، نتایج این مطالعه می‌تواند برای سیاست‌گذاران علمی، نهادهای دانشگاهی و پژوهشگران علاقه‌مند به حوزه مربوطه در ترسیم افق‌های نوین تحقیقاتی و تقویت پیوندهای علمی فرامرزی مفید و راه‌گشا باشد.

محدودیت اصلی این پژوهش در خصوص مدارک علمی نمایه‌شده در پایگاه اسکوپوس این است که ممکن است برخی مدارک علمی مرتبط با حسابداری اسلامی که در سایر پایگاه‌های معتبر مانند وب‌آوساینس یا گوگل اسکالر نمایه شده‌اند را پوشش ندهد. همچنین به دلیل فقدان پایگاهی نظیر پایگاه اسکوپوس برای مدارک علمی در پایگاه‌های ملی ایرانی، علی‌رغم دقت و حساسیت بالا در گردآوری مدارک علمی داخلی از پایگاه‌های مختلف، احتمال نادیده ماندن برخی مدارک علمی مرتبط وجود دارد.

پیشنهاد‌های اجرایی پژوهش

یافته‌های پژوهش حاضر با بهره‌گیری از رویکرد علم‌سنجی و تحلیل مدارک علمی حوزه حسابداری اسلامی در پایگاه‌های ملی

ایرانی و پایگاه اسکوپوس، حاکی از آنند که اگرچه در سطح جهانی، پژوهش‌های حسابداری اسلامی روندی همگرا و منسجم یافته‌اند، اما در ایران این حوزه با چالش‌های متنوعی نظیر پراکندگی نهادی، ضعف در همکاری‌های علمی و محدودیت در بهره‌برداری از چارچوب‌های بین‌المللی مواجه است. برای ارتقای جایگاه علمی ایران در این حوزه، پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاران علمی، دانشگاه‌ها و پژوهشگران به موارد ذیل توجه ویژه داشته باشند:

- تقویت شبکه‌های علمی داخلی از طریق ایجاد مراکز پژوهشی تخصصی و ارتقاء همکاری‌های میان دانشگاهی.
- گسترش پیوندهای علمی با پژوهشگران بین‌المللی از طریق پروژه‌های مشترک و حضور مؤثر در کنفرانس‌های معتبر.
- توجه به تدوین چارچوب‌های نظری و مفهومی بومی همزمان با بهره‌گیری از تجارب جهانی و استانداردهای بین‌المللی.
- توسعه نظام‌های حمایتی و تشویقی برای ارتقای کیفیت و کمیت مدارک علمی در حوزه حسابداری اسلامی.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی

- با توجه به یافته‌های این پژوهش، مسیرهای زیر برای مطالعات آینده پیشنهاد می‌شود:
- شناسایی موانع همکاری علمی پژوهشگران ایرانی در شبکه‌های بین‌المللی حسابداری اسلامی و ارائه راهکارهایی برای تقویت پیوندهای علمی فرامرزی.
- بررسی تطبیقی چارچوب‌های مفهومی حسابداری اسلامی و حسابداری متعارف با تأکید بر قابلیت مقایسه و تفاوت‌های نظری، فلسفی و اجرایی.
- مطالعه نقش نهادهای استانداردگذار بین‌المللی در همگرایی یا واگرایی گزارشگری مالی اسلامی با استانداردهای جهانی.
- تحلیل کارکردهای اجتماعی حسابداری اسلامی با تمرکز بر موضوعاتی همچون زکات، خمس، وقف و مسئولیت پاسخگویی اجتماعی.

تقدیر و تشکر (Acknowledgments and Funding)

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حسابداری در دانشگاه خوارزمی است، از معاونت پژوهشی و فناوری این دانشگاه جهت حمایت معنوی تشکر می‌شود.

تعارض منافع (Conflict of Interest)

نویسندگان اعلام می‌دارند که در خصوص انتشار این مقاله، تضاد منافع وجود ندارد. علاوه بر این، موضوعات اخلاقی از جمله سرقت ادبی، رضایت آگاهانه، سوء رفتار، جعل داده‌ها، انتشار و ارسال مجدد و مکرر و همچنین، سیاست مجله در قبال استفاده از هوش مصنوعی از سوی نویسندگان رعایت شده است.

فهرست منابع

- احمدی، ف. و علی‌وند، ع. (۱۴۰۳). طراحی مدل حسابداری اسلامی مبتنی بر آیات قرآن کریم. *مطالعات وحدت حوزه و دانشگاه*. (زودآیند). <http://doi.org/10.22034/jsusu.2024.2022535.1017>
- حاجیان، ح. و زرچینی، ا. (۱۴۰۲). تحلیلی بر کاربردهای داده کاوی در صنعت بیمه بر اساس شبکه هم‌رخدادی واژگان‌ها و شناسایی معتبرترین مجلات با شاخص استناد به پژوهش‌های علمی با استفاده از رویکرد علم‌سنجی. *پژوهشنامه بیمه*، ۱۳(۱)، ۷۱-۸۶
- <https://doi.org/10.22056/ijir.2024.01.06>
- حجازی‌زاده، ز.، جوی‌زاده، س.، شمس‌آبادی، ا. و موعلی، م. (۱۳۹۵). *اصول نگارش مقالات علمی*. انتشارات آکادمیک.
- <https://www.gisoom.com/book/11272433> / کتاب-اصول-نگارش-مقالات-علمی/
- خداداد، ن.، خلیلی، ا. و میرزا کوچک خوشنویس، ا. (۱۴۰۳). تحلیل علم‌سنجی و مرور سیستماتیک توسعه میان‌افزا بر اساس ترسیم

- ساختار حوزه‌های علمی. پژوهش‌های معماری اسلامی، ۱۱۱-۱۳۶. <http://doi.org/10.61186/jria.12.1.7>
- دیانتی دیلمی، ز.، منطقی، خ.، و مشهدی، س. (۱۳۹۵). بررسی ضرورت حسابداری اسلامی: از دید خبرگان دانشگاهی. حسابداری ارزشی و رفتاری، ۱(۱)، ۱-۲۴. <http://doi.org/10.18869/acadpub.aapc.1.1.1>
- دیانتی دیلمی، ز.، و مشهدی، س. (۱۳۹۵). بررسی امکان‌سنجی پیاده‌سازی حسابداری اسلامی در ایران، از منظر خبرگان دانشگاهی. تحقیقات مالی اسلامی، ۵(۲)، ۱۱۱-۱۳۲. <https://doi.org/10.30497/ifr.2016.1856>
- محسنی‌نیا، س.، و حسینی، س. (۱۴۰۳). گامی در جهت وضع استاندارد حسابداری موقوفات. حسابداری، حسابرسی و تأمین مالی در محیط‌های اسلامی، ۲(۵)، ۲۸-۳۰. <https://doi.org/10.22034/aafie.2024.362639.1015>
- Abbas, N. N., Ahmed, T., Shah, S. H. U., Omar, M., & Park, H. W. (2019). Investigating the applications of artificial intelligence in cyber security. *Scientometrics*, 121(2), 1189–1211. <https://doi.org/10.1007/s11192-019-03222-9>
- Abdullah, S. (2018). Conventional and Islamic perspective in accounting: Potential for alternative reporting framework. *World Academy of Science, Engineering and Technology, International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering*, 12, 196-199. <https://scispace.com/pdf/conventional-and-islamic-perspective-in-accounting-potential-2zw9g0b8yq.pdf>
- Ahmadi, F., & Alivand, A. (2024). Designing an Islamic accounting model based on the verses of the Quran. *Studies on the Unity of the Havzah and the University*. (in print). <https://doi.org/10.22034/jsusu.2024.2022535.1017> [In Persian].
- Alam, Md. S. (2022). 30 Years of research in Islamic accounting: A literature review. *PSU Research Review*, 8(2), 373-388. <https://doi.org/10.1108/pr-05-2021-0024>
- Alshater, M. M., Hassan, M. K., Sarea, A., & Samhan, H. M. (2022). Islamic accounting research between 1982 and 2020: A hybrid review. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 13(8), 1176-1196. <https://doi.org/10.1108/jiabr-04-2021-0132>
- Bin-Nashwan, S. A., Muneeza, A., Ismaiel, A. E. A., Mohamed, I., Bajary, A. R., & Obaid, M. M. (2024). Will Muslims integrate an Islamic accounting principle (zakat) into the financial paradigm reshaped by cryptocurrencies? Insights into cryptocurrencies holder perspectives. *Journal of Financial Reporting and Accounting*. <https://doi.org/10.1108/jfra-04-2024-0201>
- Biscaro, C., & Giupponi, C. (2014). Co-authorship and bibliographic coupling network effects on citations. *PLoS ONE*, 9(6), e99502. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0099502>
- Chen, J., Su, Y., Si, H., & Chen, J. (2018). Managerial areas of construction and demolition waste: A scientometric review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(11), 2350. <https://doi.org/10.3390/ijerph15112350>
- Dianati Deilami, Z., & Mashhadi, S. P. (2016). Examining the feasibility of Islamic accounting in Iran from the perspective of academic experts. *Islamic Finance Researches*, 5(2), 111-132. <https://doi.org/10.30497/ifr.2016.1856> [In Persian].
- Dianati Deilami, Z., Manteghi, K., & Mashhadi, S. P. (2016). Examining the necessity of Islamic accounting: An academic view. *Iranian Journal of Value & Behavioral Accounting*, 1(1), 1-24. <http://doi.org/10.18869/acadpub.aapc.1.1.1> [In Persian].
- Gambling, T. E., & Karim, R. A. A. (1986). Islam and social accounting. *Journal of Business Finance & Accounting*, 13(1), 39–50. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5957.1986.tb01171.x>
- Hajiyan, H., & Zarjini, A. (2023). A comprehensive analysis of keywords co-occurrence network and the most cited journals on data mining techniques in insurance industry using scientometrics approach. *Iranian Journal of Insurance Research*, 13(1), 71-86. <https://doi.org/10.22056/ijir.2024.01.06> [In Persian].
- Hassan, M. K., & Rabbani, M. (2022). Sharia governance standards and the role of AAOFI: A comprehensive literature review and future research agenda. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 14(5), 677-698. <https://doi.org/10.1108/jiabr-04-2022-0111>
- Hassan, M. K., Aliyu, S., Huda, M., & Rashid, M. (2019). A survey on Islamic finance and accounting

- standards. *Borsa Istanbul Review*, 19, S1–S13. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2019.07.006>
- Hassan, M. K., Alshater, M. M., Mumu, J. R., Sarea, A. M., & Azad, Md. A. K. (2021). Bibliometric analysis of the Journal of Islamic Accounting and Business Research: Ten years review. *COLLNET Journal of Scientometrics and Information Management*, 15(1), 63–88. <https://doi.org/10.1080/09737766.2021.1934603>
- Hejazi Zadeh, Z., Juy Zadeh, S., Shams Abadi, A., & Moghli, M. (2016). *Principles of Academic Writing*. Academic Publishing. <https://www.gisoom.com/book/11272433/کتاب-اصول-نگارش-مقالات-علمی> [In Persian].
- Hidayah, N. N., Lowe, A., & Woods, M. (2019). Accounting and pseudo spirituality in Islamic financial institutions. *Critical Perspectives on Accounting*, 61, 22–37. <https://doi.org/10.1016/j.cpa.2018.09.002>
- Hossain, M. S., Uddin, M. H., & Kabir, S. H. (2020). Sukuk and bond puzzle: An analysis with characteristics matched portfolios. *Emerging Markets Finance and Trade*, 57(13), 3792–3817. <https://doi.org/10.1080/1540496x.2019.1706478>
- Ismail, N., & Sori, Z. (2017). A closer look at accounting for Islamic financial institutions. *SHS Web of Conferences*, 34, 07004. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20173407004>
- Karim, R. A. (1990). Standard setting for the financial reporting of religious business organisations: The case of Islamic banks. *Accounting and Business Research*, 20(80), 299–305. <https://doi.org/10.1080/00014788.1990.9728888>
- Khodadad, N., Khalili, A., & Mirza Kochch Khoshnevis, A. (2024). Bibliometric analysis and systematic review of infill development based on mapping the scientific fields' structure. *Journal of Researches in Islamic Architecture*, 12(1), 111–136. <https://doi.org/10.61186/jria.12.1.7> [In Persian].
- Kumar, S. (2015). Co-authorship networks: A review of the literature. *Aslib Journal of Information Management*, 67(1), 55–73. <https://doi.org/10.1108/ajim-09-2014-0116>
- Lubis, H., & Wahyuni, A. (2019). Perceptions of accountants and prospective accountants about Islamic accounting based on the characteristics and objectives of Islamic accounting. *Proceedings of the 1st International Conference on Economics, Management, Accounting and Business, ICEMAB 2018, 8-9 October 2018, Medan, North Sumatra, Indonesia*. <https://doi.org/10.4108/eai.8-10-2018.2288683>
- Meriç, A., & Karaca, H. (2024). Analysis of Islamic finance, Islamic accounting, and standards research. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. <https://doi.org/10.1108/JIABR-12-2023-0422>
- Miah, M. D., & Suzuki, Y. (2020). Murabaha syndrome of Islamic banks: A paradox or product of the system?. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 11(7), 1363–1378. <https://doi.org/10.1108/jiabr-05-2018-0067>
- Mingers, J., & Leydesdorff, L. (2015). A review of theory and practice in scientometrics. *European Journal of Operational Research*, 246(1), 1–19. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2015.04.002>
- Mohseninia, S., & Hosseini, S. E. (2024). Toward establishing an endowment accounting standard. *Iranian Journal of Accounting, Auditing and Finance in the Islamic Environment*, 2(5), 3–28. <https://doi.org/10.22034/aafie.2024.362639.1015> [In Persian].
- Muhammad, R., & Nugraheni, P. (2022). Sustainability of Islamic banking human resources through the formulation of an Islamic accounting curriculum for higher education: Indonesian perspective. *SAGE Open*, 12(1), 215824402210798. <https://doi.org/10.1177/21582440221079838>
- Mukhlisin, M., Ismail, N., & Jamilah Fikri, R. (2022). Mind the gap: Theories in Islamic accounting and finance, Islamic economics, and business management studies. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 14(3), 333–348. <https://doi.org/10.1108/ijif-11-2019-0175>
- Napier, C. (2009). Defining Islamic accounting: Current issues, past roots. *Accounting History*, 14(1-2), 121–144. <https://doi.org/10.1177/1032373208098555>
- Pane, A. (2020). Accounting in Islamic views. *Almufida: Jurnal Ilmu-Ilmu Keislaman*, 5(2), 1–11. <https://jurnal.dharmawangsa.ac.id/index.php/almufida/article/view/796>
- Putri, A., & Firdaus, R. (2024). Pentingnya akuntansi syariah di era modern. *MENAWAN : Jurnal Riset Dan Publikasi Ilmu Ekonomi*, 2(6), 65–74. <https://doi.org/10.61132/menawan.v2i6.994>
- Qonita, N., Syaipudin, U., & Widiyanti, A. (2024). Analisis perbedaan pendistribusian laba bersih dalam

- akuntansi konvensional dan akuntansi syariah pada sektor perbankan tahun 2019. *Journal on Education*, 6(4), 19557–19563. <https://doi.org/10.31004/joe.v6i4.5977>
- Restuningdiah, N., Wafaretta, V., & Furqorina, R. (2020). A mapping of Islamization of accounting. *KnE Social Sciences*, 4(9), 420–436. <https://doi.org/10.18502/kss.v4i9.7341>
- Rezaei, M. (2018). Islamic accounting laws or Islamic laws in accounting. *DOAJ (DOAJ: Directory of Open Access Journals)*. <https://doi.org/10.13135/2421-2172/2631>
- Saifuddin, W. (2020). Contributions of Muslim scientists in the field of accounting. *Critical Perspectives on Accounting*, 66(2). <https://ssrn.com/abstract=3554499>
- Satyarini, J. N. E., Wahyudi, R., Suwarsi, A. A., & Putri, S. A. M. (2024). Ten years of Islamic accounting: Bibliometrik analysis. *International Journal of Economics, Business and Innovation Research*, 3(02), 175–190. <https://e-journal.citakonsultindo.or.id/index.php/IJEBIR/article/view/727>
- Uula, M. M., & Azzam, H. A. (2025). A scientometric analysis on Shariah accounting standard. *Review on Islamic Accounting*, 4(2). <https://doi.org/10.58968/ria.v4i2.604>
- Velayutham, S. (2014). “Conventional” accounting vs “Islamic” accounting: The debate revisited. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 5(2), 126–141. <https://doi.org/10.1108/jiabr-05-2012-0026>
- Wulandari, J., & Liani, F. (2024). Concept and implementation of Islamic accounting: Theological basis, ulama's perspective, and comparison with conventional accounting. *Al-Fadilah: Islamic Economics Journal*, 2(2), 111–119. <https://doi.org/10.61166/fadilah.v2i2.47>

زودآیند ویرایش نشده